

DVA NEPOZNATA MARULIĆEVA RUKOPISA U VELIKOJ BRITANIJI: MS. ADD. A. 25 U OXFORDSKOJ BODLEIANI I HUNTER 334 U SVEUČILIŠNOJ KNJIŽNICI U GLASGOWU

Darko Novaković

Kad sam prije nekoliko godina u rukopisnoj zbirci British Library naišao na autograf Marulićeva *Životopisa Svetoga Jeronima* bio sam uvjeren da je riječ o izoliranom nalazu i da se Marulićevo djelo na tom neočekivanom mjestu našlo samo zahvaljujući jedinstvenom stjecaju okolnosti. U toj me uvjerenosti učvrstio nezaobilazni Kristellerov priručnik, u kojem je za cijelo područje Velike Britanije registriran tek jedan jedini Marulićev rukopis, spomenuta hagiografija iz British Library.¹ Na sreću, poput Horacijeva dobrog Homera, ponekad zadrijema i veliki Kristeller. Tako sam prvo u proljeće 1995. u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu imao prilike držati u rukama kodeks s brojnim nepoznatim Marulićevim latinskim pjesmama, a u ljeto iste godine u oxfordskoj Bodleiani naišao sam na autograf rasprave *In priscorum epigrammata commentarius*. Pokazalo se tako da Marulićev *Iter Britannicum* ne završava u Londonu i da je sudbina njegovih rukopisa zagonetnija nego što smo donedavna mogli vjerovati: *habent sua fata codices Maruliani*.

I.

Budući da je kodeks iz Oxforda stariji i u tekstološkom pogledu važniji svjedok predaje, ovaj prilog započet ćemo upravo njegovim opisom. Rukopis Marulićeva epigrafskoga ogleđa *In epigrammata priscorum commentarius* pripada u Bodleiani takozvanoj dodatnoj zbirci (Ms. Add. A. 25; nekadašnja kataloška

¹ Usp. P. O. Kristeller, *Iter Italicum. Volume IV (Alia itinera II): Great Britan to Spain*, London & Leiden 1989, str. 103.

² F. M a d a n, *A Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, Vol. V, Oxford 1905, str. 443.

oznaka 28398). Koliko mi je poznato, njegovo je postojanje prvi put registrirano u tiskanom katalogu »zapadnih rukopisa« početkom ovoga stoljeća.² Drugi, i kako se čini posljednji put, manuskript je spomenut u općem kazalu koje je publicirano prije nešto manje od pola stoljeća.³ U trenutku kad sam ga prvi put vidio nije bio presnimljen na mikrofilm, što je prilično pouzdan signal da je sve do danas ostao izvan bilo kakve znanstvene rasprave.

Dimenzije su kodeksa 226 mm x 162 mm, napisan je na papiru, obaseže 75 listova (3 + LXXII) s 26 redaka po stranici. Započinje kazalom rimskih službenika koji se spominju u raspravi (3: *Magistratus. Consul. Folio III. Proconsul XXIII...*), a završava natpisom iz Trevisa, koji je naknadno dodala druga ruka (LXXv: ...AMICO B. M. IN FR. P. VI IN AG. P. VI). Naslovi i marginalije pisane su crvenom tintom, a osnovni tekst crnom, sve do LIXv. Od natpisa na tom foliju do LXI za osnovni je tekst rabljena crvena tinta, koja je ponovno promijenjena na listovima LXI do LXVII (smeđe-sivkasti ton), a sam je kraj rasprave napisan zagasitom crvenom tintom (LXVII–LXX). Rimska numeracija ispisana je crvenom tintom do uključno LXVIII, a brojke na preostala četiri lista ispisane su olovkom. Tekst je uglavnom čitljiv; stanovite poteškoće uzrokuje oštećenje od crva, otprilike u trećem redu odozgora na svakom listu, kao i to što je na nekim mjestima tinta s poleđine prodrila na lice papira. Na foliju XLIX prolila se crvena tinta i tragovi te nezgode vidljivi su do kraja rukopisa.

Bodleianski rukopis Marulićev je autograf. Tu tvrdnju čitalac lako može sam provjeriti na priloženom faksimilu, na kojem se jasno uočava karakteristični Marulićev duktus, tako da su dodatni dokazi, poput ortografskih osobitosti, rubnih oznaka ili tipičnoga broja redaka po stranici, zapravo suvišni. No to nije autograf onoga stupnja dotjeranosti kakav smo imali prilike upoznati u *Životopisu Svetoga Jeronima*. U oxfordskom rukopisu ima dosta precrtavanja i naknadnih umetaka, bilo između redaka bilo na rubovima. Najveći broj tih zahvata potječe od Marulićeve ruke. Neki — poput spomenutoga natpisa kojim rukopis završava — potječu od druge ruke, a neke rubne opaske napisala je, po svemu sudeći, *tertia manus*.⁴

Te primjedbe potonjih čitača zanimljive su gotovo jedino po tome što nam na posredan način otkrivaju neke postaje na Marulićevu putu u Oxford. Tako nema sumnje da je Marulićev autograf neko vrijeme bio u Trevisu, kako smo i dosada mogli naslućivati prema prijepisu koji se čuva u Marciani (*Cod. Lat. XIV. 112/4283, fol. 259v–272*), na čijem kraju stoji: *Exscriptus fuit hic Commentarius ex codice authentico existente apud D. Franciscum Burchelatti civem Tarvisinum*. Kako je, međutim, i kada taj *codex authenticus* dospio iz Splita u Treviso, te u kojim je okolnostima i uz koje moguće međupostaje nakon toga dospio na Otok, ostaje zasada potpunom nepoznanicom. Jedini zanimljiv podatak koji doznajemo iz kataloškoga opisa jest ime mogućega posrednika pri njegovoj nabavci. Riječ

³ P. D. Record, *A Summary Catalogue of Western Manuscripts in the Bodleian Library at Oxford*, Vol. VII, Oxford 1953, str. 303.

⁴ Usp. IIIv, LIII, LXIII, LXXv: XXV, LX.

je o Thomasu Roddu (Mlađem), poznatom knjižaru, kojega smo susreli kao vlasnika rukopisa *Vita diui Hieronymi*.⁵ Katalog, doduše, ne tvrdi izričekom da je upravo Rodd kupio rukopis na dražbi (drugi je kandidat londonski trgovac knjigama Thomas Thorpe), ali je izričit kad je riječ o godini Marulićeva prispijeća u najslavniju oxfordsku knjižnicu: 1836. Pedantni opisivač zabilježio je i to da je za rukopis plaćena jedna funta i tri šilinga.⁶

Marulićeva rasprava nema posebnu naslovnicu. Na naslov pisan običnim slovima (*M. Maruli ad Dominicum Papalem In epigrammata Priscorum commentarius*) izravno se nadovezuje predgovor (*I–IIv*). Slijede natpisi koji se nalaze u Rimu (*Romana: IIv–XXI*), njih ukupno 37. Nakon njih uvršteno je 75 natpisa koji se nalaze izvan Rima (*Externa: XXI–L*). Treći, zaključni dio pripada domaćim, solinskim natpisima. Među njima se razlikuju oni koji su otprve našli mjesto u Marulićevu ogledu (*Salonitana: Lv–LXIIIv*) i oni koji su prepisani i protumačeni naknadno (*Salonis postea repertum: LXIII–LXX*): ukupno 30 natpisa (19 + 11).

Epigrafski traktat *In priscorum epigrammata commentarius* nikada do sada nije u cjelini tiskan, iako se već odavna znalo da je integralni tekst dostupan u spomenutom apogrfu iz Marciane. No i s ovim su se djelom, kao i s nekim drugima, u Marulićevoj filologiji događali ulančeni nesporazumi. Njegov završni dio potvrđen je, naime, i u jednom rukopisu koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici (*Vat. lat. 5249*). Taj rukopis, koji sadržava samo solinsku građu, prepisao je Ivan Lučić i 27 natpisa uvrstio u svoj izbor epigrafskoga materijala s područja antičke Dalmacije.⁷ Ivan Kukuljević u predgovoru je Marulićevu izdanju u *Starim piscima hrvatskim* citirao iz integralnoga teksta (dakle iz marcianskoga *Cod. Lat. XIV. 112*) cijeli uvod, *in extenso* pobrojio lokacije natpisa, ali je na kraju iz nepoznatih razloga zaključio da mletački i vatikanski tekst ne pripadaju istom djelu, već da je riječ o dvjema samostalnim Marulićevim zbirkama.⁸ Kao da se ništa u međuvremenu nije dogodilo, sedam godina poslije toga Kukuljevićeva teksta Šime Ljubić objavio je u uglednoj Akademijinoj publikaciji samo dio o solinskim natpisima, i to ne prema vatikanskom rukopisu nego prema Lučićevu prijepisu (!).⁹ Na pragu novoga stoljeća klasični filolog Milivoj Šrepel, koji je i inače pomno čitao Kukuljevićeve bibliografske navode o Maruliću, upozorio je na to da je tekst koji se čuva u knjižnici sv. Marka nadređena cjelina i da je nesumnjivo riječ o jedinstvenom djelu. No ni Šrepel, čini se, nije vatikanski

⁵ Usp. D. Novaković »Novi Marulić: 'Vita diui Hieronymi' (British Library Ms. Add. 18.029)«, *Colloquia Maruliana III*, Split 1994, str. 6–24 (str. 7–8).

⁶ Usp. F. Madan, *o. c.*, str. 443.

⁷ *Inscriptiones Dalmaticae*, Mleci 1673. I spomenuti Lučićev prijepis čuva se u Marciani (*It. Cl. XI. 67. ff. 160–173*).

⁸ Usp. »Marko Marulić i njegova doba«, *Pjesme Marka Marulića*, Zagreb 1869, str. LXI–LXII. Po svemu sudeći Kukuljević je obavijesti o vatikanskom kodeksu crpio iz druge ruke.

⁹ Usp. »Inscriptiones latinae antiquae Salonis repertae a Marco Marulo Spalatensi collectae et illustratae«, *Rad JAZU*, 36 (1876), str. 83–90 i *Rad JAZU*, 37 (1876), str. 91–102.

kodeks mogao proučiti *de visu* niti se mogao osloniti na pouzdane informante.¹⁰ Potkraj sedamdesetih godina arheolog i latinist Emilio Marin u dva je navrata aktualizirao značenje Marulićevih solinskih natpisa i pokušao rasvijetliti njihovu rukopisnu predaju.¹¹

Pronalazak autografa ne samo da otklanja i posljednji povod za zabludu o možebitnim dvjema raspravama nego uspostavlja i prijeko potreban tekstološki red. Svi ostali rukopisi — uključujući i glasgowski, o kojem će još biti riječ — nisu, dakako, samo mlađi nego su u većoj ili manjoj mjeri iskvareni u prepisivanju: u žargonu struke *recentiores et deteriores*. Ovo nije prigoda koja bi dopuštala podroban opis njihova odnosa prema vlastoručnom Marulićevu tekstu. Taj posao, a i *stemma codicum* kao konačno očitovanje, čeka izdavača Marulićeve rasprave. Ono što se ovom zgodom kurzorno može konstatirati jest sljedeće: i mletački i vatikanski i glasgowski rukopis derivirani su iz oxfordskoga autografa, najvjerojatnije bez ikakvih međustepenica u predaji i, čini se, neovisno jedan od drugome. To se može zaključiti po tome što svaki od spomenutih rukopisa ne samo što ponavlja karakteristične pogreške autografa, već i dodaje svoje vlastite, koje ne dijeli s ostalima.¹² O tome da sva tri rukopisa izravno upućuju na samo ishodište predaje možda najbolje svjedoči postupak s grčkim riječima u njima. U Marulića se grčke riječi ponekad javljaju ne samo u gramatički spornome liku nego se u njihovu bilježenju rabe neuobičajeni, pa i nepostojeći znakovi. Sva tri rukopisa na takvim mjestima ne samo što vjerno prenose tekst autografa nego i vidljivo nastoje reproducirati njegov izvorni grafički oblik.¹³

Marcianski *Lat. XIV. 112* prepisan je u trenutku kad je autograf već bio u Trevisu, jer podrubnu bilješku o premještaju jednoga natpisa u Treviso, koju je u oxfordskom kodeksu dodala druga ruka, uključuje u glavni tekst (usp. *LIII*: 269v). Ni vatikanski ni glasgowski rukopis ne znaju za taj umetak. Marcianski rukopis umjereno ispravlja Marulićevu ortografiju, a natpise prenosi redak po redak, onako kako se zatječu u autografu. Vatikanski rukopis najvjernije reproducira ne samo pravopisni uzus autografa nego i brojne kratice, iako ne poštuje kraj retka u natpisu. Glasgowski kodeks permanentno, iako nedosljedno, preinačuje Marulićevu ortografiju, također ne respektira prijenos natpisa redak po redak i ne raspoznaje stihove u epigrafskoj građi.

Svestrana interpretacija Marulićeva epigrafskoga traktata započet će zacijelo onoga trenutka kad napokon bude dostupan u tiskanu obliku. Nema sumnje da njegovu tvarnu vrijednost kao priručnika treba gledati u povijesnoj perspektivi.

¹⁰ Usp. »O Maruliću«, *Rad JAZU*, 146 (1901), str. 154–201. (str. 176–185).

¹¹ Usp. »Od antike do Marulića: Marulićev rukopis o solinskim natpisima«, *Živa antika*, 27 (1977), str. 205–217; »Kasnoantički kontinuitet i renesansa u Dalmaciji. Marulićeva zbirka latinskih natpisa«, *Živa antika*, 28 (1978), str. 251–257.

¹² Među najkarakterističnije lapsuse izvornika koji svaki od triju rukopisa preuzima bez ikakva oklijevanja svakako treba upozoriti na spominjanje Klisa (*Clissa*) umjesto Visa (*Issa*) u citatu iz Cezarova *Građanskoga rata* (*Bell. Civ. 3.9* = Ms. Add. A. 25 *LJ*).

¹³ Usp Ms. Add. A. 25 X, XVI, XLv, XLVIIIv, LIIIv.

Još je Mommsen upozorio na to da mnogi natpisi koje donosi *In epigrammata priscorum commentarius* nemaju dokumentarne potvrde, a izrazio je i sumnju u to da je neke među njima izmislio sam Marulić.¹⁴ Na sličnom su tragu i primjedbe koje čitamo na drugom listu oxfordskoga rukopisa.¹⁵ U Marulićevu bi se obranu, doduše, moglo reći da barem jedna formulacija u prvom dijelu njegova traktata upućuje na to da za ta sporna *epigrammata non Dalmatica* on ni ne jamči kao očevdac: odjeljak o rimskim natpisima zaključuje tvrdnjom da je riječ o natpisima za »koje se govori da se još uvijek nalaze u Rimu«.¹⁶ No takva je apologija zapravo bespredmetna. *In epigrammata priscorum commentarius* za Marulićevu filologiju nije važan po tome što nam otkriva stupanj Marulićeve epigrafske kompetencije nego što nam na nov način potvrđuje raspon njegovih humanističkih interesa. Njegova zbirka otkriva isto poštovanje prema antičkoj materijalnoj i duhovnoj baštini kakvu su pokazivali njegovi najugledniji i najobrazovaniji suvremenici. Starinarska strast koja se očituje u njezinoj pozadini povezuje Marulića s takvim osvjeđoenim humanistima kao što su Ciriaco d'Ancona, Pomponije Let, Pontano, Marino Sanudo, Andrea Alciati, Konrad Peutinger, Wilibald Pirckheimer.¹⁷

Marulićeve izvore trebat će pomno istražiti, jer je i bez njegova izričita priznanja jasno da neka *Externa*, a zacijelo i *Romana*, nije mogao sam zabilježiti. Ako se u tom istraživanju, koje neće biti ni lako ni jednostavno, ispostavi da je Marulić doista sam izmislio neke natpise, to neće biti nikakav povod za naknadnu osudu. I u *quattrocentu* i u *cinquecentu* epigrafske krivotvorine uobičajena su pojava. U golemom broju slučajeva takvi falsifikati nisu nastajali ni iz kakve želje za komercijalnim dobikom, a često ni u namjeri da se obmanu manje upućeni čitaoci, nego iz neodoljiva poriva da se slika idealizirane, ali fragmentarno dostupne antike dopuni barem u nekoj pojedinosti. Da je u tom poslu emocionalni odnos prema antičkom naslijeđu imao ključnu ulogu, potvrđuje niz primjera, poput pronalaska tobožnjega epitafa Ciceronove kćeri Tuliole na Apijevoj cesti 1485.¹⁸ U oživljavanju prošlosti sva su sredstva bila dopuštena. Među više od

¹⁴ Usp. CIL III/1, str. XXIX: *Prioris partis syllogae epigrammata non Dalmatica corrassa videntur ex eius corporibus, ut plura fere spuria insint quam genuina et in illis fortasse quaedam ab ipso Marulo ficta.*

¹⁵ *The first part consists of an explanation of certain inscriptions at Rome and elsewhere. This appears to be of small value and contains several forgeries...* Prema Madanovu katalogu (o. c., str. 443) te bilješke potječu otprilike iz 1875, a autor im je John Wordsworth.

¹⁶ Usp. XVIII: *Hęc sunt, Dominice charissime, quę Romę incisis in marmore litteris adhuc extare memorantur...*

¹⁷ Usp. E. H ü b n e r, »Römische Epigraphik«, u: I. von M ü l l e r, *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft in systematischer Darstellung*. Sv. 1: *Einleitende und Hilfs-Disziplinen*, München 1892, str. 632–633.

¹⁸ Usp. A. G r a f t o n, *Forgers and Critics. Creativity and duplicity in western scholarship*, London 1990, str. 26.

10.000 krivotvorenih natpisa koliko ih se našlo u monumentalnoj zbirci *Corpus inscriptionum Latinarum* golem broj potječe upravo iz razdoblja renesanse.¹⁹

I kao potencijalni krivotvoritelj Marulić bi se, dakle, našao u više nego dobrom međunarodnom društvu, među takvim fanatičnim zaljubljenicima u starinu kakvi su bili Talijan Pirro Ligorio, španjolski isusovac Roman de la Higuera, Portugalac Luis de Resende, Nijemac Leonhard Gutenberg, Francuz Boissard.²⁰ No nema potrebe i dalje spekulirati na tragu glasno izrečene Mommsenove sumnje. Po onome što već sada pouzdano znamo može se zaključiti da je Marulićev traktat dragocjen izvor za odgonetavanje njegova humanističkoga profila, po mnogočemu jedinstven u cijeloj njegovoj ostavštini. Ne samo što se u njemu iznova dokazuje golem raspon Marulićeve lektire, nego su neki citirani autori istinsko iznenađenje. Tako se u oxfordskom rukopisu, uz integralne ili adaptirane citate, poimence spominju Askonije Pedijan (XXXVv), Cezar (Lv), Ciceron (XVIII), Diodor Sicilski (LXVIII), Euzebije (VIv; XVIv; XXXVIIv; LVv), Fest Pompej (LXIII; LXVI), Gaj (LXV), Gelijs (LXIX), Horacije (u tekstu zabunom *Lucretius*: XLIXv), Juvenal (LXVII), Laktancije (IXv), Livije (Xv), Marcijal (XVIv), Marcijan Kapela (Xv), Nonije Marcel (LIIIv), *Novi zavjet* (XIIIv XXVII; XLv; LXIIIv), Ovidije (LXIIIv), Paulo (LXV), Platon (XLVv; LXVv), Plaut (IIIv), Pseudo-Aurelije Viktor (= *Plinius primus*: XXXVv; XXXVII), Plinije Stariji (XXXv; XXXIII; XLIIIv; XLIX; Lv; LIIIv; LXIIIv; LXIX), Plotin (? = *Photinus*: LXVv), Plutarh (XXXVII), Pomponije Mela (Lv), Salustije (XXIIIv), Scevola (XXXIIIv), Servije (XLVIIIv, LIIv), *Stari zavjet* (XIIIv; XL; XLII; XLIXv), Strabon (Lv; LXVIIIv), Svetonije (III; XXIX; XXXVIIIv), Terencije (XXIIIv), Valerije Maksim (Xv), Varon (XVIII; XXXIIIv; LXVI), Vergilije (XVIII; XLVIII; Lv).

Čitalac koji je imao strpljenja pomno pregledati ovaj popis uočit će mnoga imena otprije poznata u Marulića, neka koja se logično očekuju u ovakvu kontekstu, ali i neka koja dosada ni u kojem Marulićevu djelu nismo mogli zateći. U toj skupini zacijelo najviše pozornosti privlače Plaut i Terencije. Imena rimskih komediografskih klasika ne spominju se nigdje u dosada dostupnoj Marulićevoj baštini, nema ih u popisu njegove knjižnice, nisu među autorima koji su ekscerpirani u *Repertoriju*. Oba autora imaju iznimno veliku ulogu u humanističkom obrazovnom kurikulumu, pa i njihovo pojavljivanje u Marulićevoj raspravi, makar i u kontekstu jezičnih ilustracija, ima golemu simboličnu težinu.²¹ Marulićevo *Legimus in Plauto* (IIIv) — pri čemu se pod Plautom misli na jednu od njegovih najslobodnijih komedija, u kojoj središnji zaplet tvori ljubavno suparništvo oca i sina — nije samo još jedan dokaz Marulićeve načitanosti nego i jasan znak da u

¹⁹ Usp. A. Grafton, *o. c.*, str. 28.

²⁰ Usp. E. Hübner, *o. c.*, str. 630.

²¹ Citat iz Plauta objašnjava sintagmu »novus nuptus«: *Libet etiam Carinum quid agat observare nouum nuptum*. Citirana je Pardaliskina replika iz *Casine* (859), koja u standardnom modernom izdanju glasi: *Lubet Chalinum quid agat scire, novom nuptum cum novo marito*. Terencijev citat objašnjava genitiv četvrte deklinacije na -i. Za razliku od Plautova navoda, ovdje se u kratici spominje i naslov komedije: *Terentius in hech*. (i. e. Hecyra): *Quid sit tumulti?* (= Hec. 358; u modernom izdanju: *Quid fuit tumulti?*)

njegovu humanističkom obrazovanju nimalo nije nedostajala svjetovna dimenzija. Napokon, opipljiva potvrda za to da je i Marulić »na skuli legao« svojega Plauta i Terencija navest će nas na to da i ostale njegove tekstove promatramo drugim očima. Tako nas, primjerice, neće iznenaditi ako i u njegovu središnjem nabožnom djelu, *Instituciji*, otkrijemo brojne Plautove ili Terencijeve posuđenice.²²

Preostaje na kraju da pokušamo odgovoriti na pitanje koje se tiče elementarne filološke faktografije: kada je nastao Marulićev *Commentarius*? Najpouzdanije uporište za njegovu dataciju nudi opsežna pohvala Papaliću koja je uvrštena poslije trinaestoga solinskoga natpisa (*LVIv*). U tom elogiju Marulić, između ostaloga, navodi da je Papalić u mladosti bio vješt ratnik i često oružjem sprečavao nasrtaje neprijatelja, a da je poslije bio i zapovjednik mletačke galije u ratu s Turcima (*in classe ueneta triremis prefectus Ottomanico bello*). Završna sintagma zacijelo se odnosi na mletačko–turski rat 1499–1503, tako da potonju godinu treba shvatiti kao *terminus post quem*. Budući da Marulić ničim ne sugerira da je taj rat okončan nedavno, čini se da treba računati i s dodatnim protokom vremena. Napokon, ne treba smetnuti s uma ni to da je Marulićeva rasprava dvaput dovršavana, kako svjedoče naknadno pridodani natpisi (*Salonis postea repertum*). *Komentar uz natpise starih* tako je najvjerojatnije vremenski blizak prijevodu *Regum gesta*, koji je nastao 1510, a adresat mu je također Dmine Papalić. U svakom slučaju, u ovom obliku koji nam je posvjedočen u oxfordskom rukopisu, to je plod zrelih Marulićevih godina.

II.

Ako je oxfordski rukopis u prvom redu tekstološki dobitak, jer napokon omogućava da se pouzdano priredi kritičko izdanje *Komentara*, glasgowski je rukopis golem tvarni dobitak, jer se njime zbroj stihova u korpusu manjih latinskih Marulićevih pjesama uvećava za polovicu. No nije riječ samo o kvantitavnom prirastu građe. Glasgowski kodeks na krajnje neočekivan način proširuje tematski raspon Marulićevih *carmina minora*. Štoviše, nema nikakve sumnje da narav nekih pjesama sačuvanih u tom rukopisu bitno utječe i na interpretaciju cjelokupnoga opusa oca hrvatske književnosti.

²² O tome opširnije raspravljam u knjizi *Marko Marulić i 'litterae humaniores': latinska ostavština oca hrvatske književnosti*, koja će se pojaviti u izdanju *Marulianuma*. U ovoj prigodi samo nekoliko ilustracija s početka druge knjige *Institucije* (svi citati prema Glavičićevu izdanju u *Opera omnia*, Split 1987): *de... spe deciderat* (str. 391) = Ter. *Heaut.* 250, 851a: *quanta de spe decidi; lasciuia diffluere* (str. 392) = Ter. *Heaut.* 945–6: *luxuria et lascivia diffluit; suppilari doluit, qui suppilatoribus...* (str. 401) = Pl. *Asin.* 815, 888; *Men.* 740, 803; *Truc.* 566; *dispassis manibus* (str. 405) = Pl. *Mil. gl.* 360: *dispassis manibus* (za vokalizam cf. Gell. 15, 15, 4) itd.

1.

O pretpovijesti toga pronalaska opširnije sam pisao na drugom mjestu.²³ I ovom zgodom moram napomenuti da se zacijelo ne bih našao u Sveučilišnoj knjižnici u Glasgowu, pogotovu ne u travnju 1995, da nije bilo razgovora s Bratislavom Lučinom, koji je pomno čitajući popratne bilješke u CIL-u zapazio da Mommsen spominje i rukopis Marulićeva *Komentara* u Hunterovu muzeju u Glasgowu, koji mu je usprkos svim nastojanjima ostao nedostupan.²⁴ Taj trag na prvi pogled nije vodio nikamo, jer u Kristellerovu priručniku nije bilo ni spomena nekom Marulićevu tekstu u Glasgowu, premda je najautoritativniji stručnjak za humanističku kodikologiju u dva navrata osobno pregledavao spomenutu zbirku.²⁵ Pošto sam ravnatelj *Marulianuma* već izvijestio o neuspjehu potrage, odlučio sam se na još jednu, posljednju provjeru koju sam mogao učiniti ne mičući se iz Zagreba: zamolio sam da se Mommsenov uzgredni navod provjeri u tiskanom katalogu Hunterove zbirke. S obzirom na to da je riječ o staroj publikaciji, poluinternoga karaktera, do odgovora nije bilo jednostavno doći, no trud se višestruko isplatio. Ne samo što je pristigla fotokopija posvjedočila da Marulićev rukopis doista postoji u Hunterovoj zbirci, nego je iz priloženoga opisa postalo jasno da nije riječ samo o još jednom primjerku Marulićeva djela *In priscorum epigrammata commentarius*. Bilješka koja je u kataloški opis prenesena iz uvodnoga dijela rukopisa nedvosmisleno je upućivala na to da se u rukopisu iz »15–16. stoljeća« nalaze i neke Marulićeve pjesme!²⁶

Teškom mukom dogovoreni pregled *in situ* nije iznevjerio očekivanja. Kodeks *Hunter 334* (sadašnja kataloška oznaka *U. 8.2*; nekadašnje oznake *P. 3.14*; *S. 9.153*) uvezan je u drvene korice obložene glatkom, višestruko ukrašenom grimiznom kožom. Izvorno su ga krasile četiri kopče. Obaseže 136 listova, koji su svi osim dvaju papirni, a počevši od drugoga sveščića numerirani rimskim brojevima. Veličinom (144 mm x 101 mm) i brojem redaka po stranici (26) upadljivo podsjeća na *Životopis Svetoga Jeronima*. Osnovni je tekst ispisan crnom tintom, dok su naslovi, inicijali, tekuće glave i marginalije izrađeni crvenom tintom i bogato ornamentirani geometrijskim i floralnim motivima, a na jednom listu kao dio ukrasa zatječemo i ljudsku glavu (*LXXII*). Rukopis otpočinje kraćim proslavom koji naznačuje autora i sadržaj (3: *M. Mar. Spalatensis. Contenta in presenti uolumine, benigne lector, modo subsequenti reperies...*). Slijedi trostruko kazalo magistrata, osobnih imena i značajnijih realija (3v–6).

²³ »Otkrića: nepoznat Marulićev rukopis iz Sveučilišne knjižnice u Glasgowu. Marulovi ljubavni stihovi u Škotskoj«, *Slobodna Dalmacija* 11. 7. 1995, 'Forum', str. 1–2.

²⁴ Usp. *CIL III 1*, Berlin, 1873, str. 274: *Nactus sum... alterum Marulinae syllogae exemplum descriptum ex codice olim Meermaniano... hodie nescio ubi servato; tertii, quod extat Glasgovii in museo Hunteriano, mihi copia facta non est.*

²⁵ Usp. P. O. Kristeller, *o. c.*, str. 28–32.

²⁶ Usp. J. Young i H. Aitken, *A Catalogue of Manuscripts in the Library of the Hunterian Museum in the University of Glasgow*, Glasgow 1908, str. 270–271.

Naslovnica otkriva komu je djelo posvećeno (*I: Jesus. Ad Dominicum Papalem*²⁷ *Marci Maruli uiri eruditissimi In priscorum epigrammata commentarius*); na njezinu je dnu brisan i zamrčen, ali još čitljiv pentametar: *Adsis principio uirgo beata meo*. Slijedi najavljeni *In priscorum epigrammata commentarius (I–CIII)*. Potom dolazi najvažniji tekst u kodeksu, naslovljen *Marci Maruli eiusdem Epigrammata*, koji obaseže dvadeset listova (*CIIIv–CXXIIv*). Na kraju su kodeksa različiti međusobno nepovezani tekstovi: jedan naknadno dometnut natpis iz Britanije (*CXXIII*), nešto stihova različite provenijencije, uključujući i prepjeve s talijanskoga (*CXXIIIv–CXXIIIv*). Posljednji je tekst u rukopisu poznata lažna darovnica Aleksandra Makedonskoga »Slavenima« (*CXXV–CXXVv: Priuilegium ex libro quodam antiquissimo e Graeco in Latinum translato*). Rukopis nigdje nije eksplicitno datiran, ali pouzdan podatak nudi pozdravna pjesma upućena Klementu VII. (*CXX–CXXv*) koji je za papu bio izabran 19. 11. 1523: kodeks, dakle, nije mogao biti dovršen prije toga vremena.

O tome kako je Marulićev rukopis dospio u Škotsku zasada se može samo nagađati, i to ponajprije na temelju šturih oznaka vlasništva na trećem listu prvog sveščića. Po njima, prvi zabilježeni posjednik bio je *Joannes Franciscus Bernardus Geneuensis* (dakle, Ženevljanin, ako nije posrijedi zabuna za *Genueusis: Đenovljanin*). Od njega je rukopis 1572. dobio na dar »vrlo učeni sugrađanin« (ili »sunarodnjak«: *compatriota*) *Ioannes a Castolo*. Poslije njegove smrti udovica *Maria Godinera* odlučila je kodeks pokloniti pokojnikovu bliskom prijatelju, koji je svoje vlasništvo potvrdio vlastoručnim potpisom: *Dionysius Perrotus*, bilježeci i točan datum i mjesto darovanja: 15. listopada 1601. u Londonu. Rukopis je, dakle, očigledno više od stoljeća bio na Otoku kad ga je za svoju zbirku pribavio William Hunter (1718–1783), poznati škotski anatom i kolekcionar. Prema usmenom priopćenju kuratora zbirke, u Glasgowu ne postoji nikakav pisani trag o tome kako je i gdje Hunter došao do Marulićeva rukopisa.

Da se u međuvremenu nije pronašao autograf *Komentara*, glasgowski bi rukopis bio najstariji poznati primjerak toga Marulićeva djela. Ovako je uvodni ogled, po kojem je i naslovljen cijeli kodeks, postao drugorazredni svjedok predaje, koji je za povijest teksta zanimljiv poglavito po onome u čemu se — i koliko se — razlikuje od izvornika. S obzirom na opseg teksta, nije nevažna ni njegova paleografska informativnost: o tome, u kako su pouzdanom zapisu sačuvane spomenute Marulićeve pjesme, odsudnu obavijest pruža upravo stotinjak uvodnih listova glasgowskoga kodeksa.

Najkrupnije razlikovno obilježje rukopisa *Hunter 334* ne samo prema autografu nego i prema svim dosada poznatim rukopisima Marulićeva traktata *In epigrammata priscorum commentarius* jest u tome što u njemu solinski natpisi nisu podijeljeni nadvoje, nego ih se svih trideset našlo u jedinstvenom nizu. Riječ je o vrlo logičnom redaktorskom zahvatu, za koji, međutim, u glasgowskom

²⁷ U katalogu je kratica krivo razriješena kao da je riječ o papi (= *ad Dominum Papam*: J. Young i H. Aitken, o. c., str. 270), pa je takav krivi podatak ponovljen i u opisu rukopisa (*ibid.* str. 271).

rukopisu nema nikakvih indicija o tome komu bi ga trebalo pripisati. Da bi prijelaz izgledao što prirodniji ponešto je modificiran komentar uz devetnaesti solinski natpis. Osim što je u preuzetom tekstu izostavljena jedna riječ koja ne utječe bitno na smisao (*Clementilla ergo filia superstes, quod pater Lucius Iulius fieri iusserat, hoc <faciundum> curavit*), ispušten je i cijeli završetak komentara: *ut ostenderet quantum uiuo obsequens fuerit genitori que mortuo quoque obediuit* (usp. Hunter 334 XCIIv: Ms. Add. A. 25 LXIIv). Na tom mjestu u autografu slijedi *Peroratio*, koju u tom svojstvu zaključne riječi, s nedvosmislenim kapitalnim FINIS, odmah demantira dodatak: *Salonis postea repertum* (usp. Ms. Add. A. 25 LXIIIv–LXIIIv).

Uz tu adaptaciju, kojoj cilj nije teško odgonetnuti, u glasgowskom rukopisu zatječemo i neke promjene koje nisu transparentne u prvoj analizi. U šest navrata u odsječcima *Romana* i *Externa* poremećen je redosljed natpisa i njima pridruženih tumačenja.²⁸ Koliko je god spomenuto preoblikovanje kraja rasprave samorazumljivo, toliko su nejasni motivi za preraspoređivanje epigrafske građe unutar prvih dvaju odsječaka. S obzirom na to da se tim učestalim metatezama ne postiže nikakva posebna smisljena koherencija, nije nemoguće da su posrijedi jednostavni previdi pisara, koji je izgubljeni red uspostavljao naknadnim umetanjem. Ponekad je, čini se, unaprijed posegnuo i za cijelim sveščićem.

Dok ti tvarni zahvati, imamo li na umu mjesto glasgowskoga rukopisa u povijesti teksta, pripadaju više među *curiosa* tekstne predaje, njegove formalne jezične odlike zaslužuju punu pozornost. Naime, i Marulićeve latinske pjesme, nesumnjivo najvažniji dio kodeksa, dospjele su do nas kroz isti filter kao i *Komentar*. S obzirom na to da narav toga posredovanja neposredno utječe na konstituiranje Marulićeva teksta, na njemu se valja nešto podrobnije zadržati.

Ono što prvo upada u oči u glasgowskome kodeksu jest sustavna zamjena karakterističnoga Marulićeva »repatoga« e (ε) dvoslovom ae. Iako u dosada poznatim Marulićevim autografima, pa i u oxfordskome, postoje izolirani slučajevi pojavljivanja ae, nema nikakve sumnje da u njegovoj pravopisnoj praksi prevladava ε, koje je u gramatičkim morfemima prve deklinacije gotovo zakonito.

²⁸ U dijelu o solinskim natpisima takvih odstupanja nema. Ako natpise u autografu označimo brojkama 1–142, tada 20. natpisu u oxfordskom rukopisu odgovara 16. u glasgowskome, 16=17, 17=18, 18=19, 19=20 (usp. Ms. Add. A. 25 IX–XI: Hunter 334 XIII–XVIv). Sljedeće preinake pogađaju samo po dva natpisa: 24=23, 23=24. (Ms. Add. A. 25 XIv–XII: Hunter 334 XVII–XVIII) i 36=35, 35=36 (Ms. Add. A. 25 XVIv–XVIIv: Hunter 334 XXIIIv–XXVII). Najkrupnije se nepodudarnosti javljaju u odjeljku *Externa*. U prvom je slučaju izokrenut redosljed jedanaest natpisa: 82=76, 83=77, 84=78, 85=79, 86=80, 80=81, 76=82, 77=83, 78=84, 79=85, 81=86 (Ms. Add. A. 25 XXXIX–XLI: Hunter 334 LVII–LXIv). Drugi je put riječ o dvanaest natpisa: 99=90, 100=91, 101=92, 90=93, 91=94, 92=95, 93=96, 94=97, 95=98, 96=99, 97=100, 98=101 (Ms. Add. A. 25 XLIIv–XLVv: Hunter 334 LXIIIv–LXVIIIv). Posljednja promjena ograničena je ponovno na dva natpisa: 109=108, 108=109 (Ms. Add. A. 25 XLVIIv–XLVIIIv: Hunter 334 LXXII–LXXIIIv). U popratnom tekstu komentara krupnija je promjena poretka u objašnjenju o različitim vrstama triumvira (XLIIv–XLIII), u kojem prva kategorija iz autografa (*triumviri monetales*) u glasgowskom kodeksu dolazi na posljednje mjesto, ali bez ikakvih posljedica za smisao.

I u glasgowskom se kodeksu, doduše, na nekim mjestima javlja *e caudata*: npr. *Iocastę* (XXv); *librę* (LVIII); *uiuę* (LVIIIv); *čęca* (LXVIIv); *alię* (LXXVII); *ęelum* (LXXVIIv); *ęquo* (XCv); *pręcipit, inęstimabilis* (CII). No to su trenuci pisareve dekoncentracije, kako dobro ilustrira primjer raznolikoga pisanja na istoj stranici (usp. *ęęcus* i potom nekoliko redaka niže *caecus*: XXIV). U toj redifontgizaciji ponekad se pokazuje i pretjerana revnost: usp. npr. REATAE: REATE (XXXV). S manje dosljednosti, ali ipak vrlo uporno, prepisivač *Komentara* Marulićevo antevokalno *ci* mijenja u *ti*: *iuditio* (IIIv); *prouintiis* (V); *pronuntianda* (VIIv); *tribunitiae* (VIIIv); *offitium* (XIIv); *benefitio* (XXIIIv); *uinditiae* (XXIX); *untias* (XXIXv); *delitiis* (XXXVII); *patriitiis* (XLII); *spetie* (LXXVII), a ponekad postupa upravo obrnuto: *miliciam* (LVIIv); *excuciendos* (LXIIIv); *cicius* (LXVIIv); *terciae* (LXXIII); *impacienter* (LXXIX). U glasgowskom se kodeksu geminate pojavljuju ondje gdje ih u autografu nema: *occiosi* (II); *refferi* (VIII; cf. i LXVII); *comitabatur* (XXXIV); *Abbaton* (LXII); *Illion: Ilium* (LXXVI); *attulleris* (LXXXIV); *scellere* (XCv); *dirrigere* (XCIII), a nekad se postojeće geminate pojednostučuju: *enarabunt* (IIv), *emiteret* (XXIX); *moliter* (XXXVII); *fiscela* (XLII); *comilitonum* (XLIXv); *iliniunt: illinunt* (LXXIIIv); *Tertulae* (LXXIXv, četiri puta). Jedno je od obilježja glasgowskoga kodeksa i hiperkorektno pisanje aspirata: *epithaphiis* (II i passim); *Ethruriam: Hetruriam* (LVIIv); *nephas* (LXVI; LXXXVIII); *nephando* (LXVII).

Standardno mjerilo prepisivačeve pouzdanosti jest broj i veličina previda u prijepisu. Na tom testu *scriba* glasgowskoga kodeksa ne prolazi najbolje. Kad je riječ o pojedinačnim slovima, neka su ispuštanja bezazlena i lako ispravljiva, ali neka imaju ozbiljnije posljedice po smisao: usp. npr. *Corinthorum: Corinthiorum* (XXv); *Cornificam: Cornificiam* (XCVI), prema *creti: creati* (LIIIv); *perennis: perennius* (CIIv). Ponekad stradaju slogovi, npr. *idolicarum: idolicolarum* (XII-IV); *papirea: papyracea* (XXVIIv); *epegesim: epexegesim* (LXXVIII). U nekoliko navrata izostaju cijele riječi ili sintagme, npr. *marmore <olim in>sculptis* (II); *habent <atque contemnunt> et* (VIII); *integrum <legendum> sic* (VIIIv); *caro bouis <dictum>, crios* (XIII); *et <se> se* (XXX); *cis <Tyberim>* (XLIII); *BAR-CHINONAE <in Hispania>* (XLVIII); *omnia <sibi> subiećisse* (LX); *quendam <admissarium> detracto* (LXVIv); *autem <oppidum>, inquit* (LXXVIv); *Getharum <foemine> quae* (LXXVIIIv); *augustalis <testamento fieri iussit> sibi* (LXXIX); *ANN. <annos> B. M.* (LXXX); *apud te <in> saxo* (XCII). Ponekad su ispuštene cjelovite rečenice: *nuptorum. <Nupti autem dicebantur mariti. > Nam...* (VIv); *decertarent. <Vicos fuisse reor Veroneę proximos.>* (XXXVI). Najdalekosežnija je parablepsija u komentaru jednoga ravenskoga natpisa, gdje je izostavljeno nekoliko redova: *Ravennatium <sestertia triginta milia numero uiuus dedit. Ex quorum redditu quodannis decurionibus collegii fabrum municipum Raven-* *natium>* (XLIIIv). O obrnutim slučajevima, o višku teksta u odnosu prema izvorniku, jedva se može govoriti. Riječ je o nekoliko bezazlenih, vjerojatno podsvjesnih glosa, npr.: *barbaro (nos) itaque* (VIII); *parentes infelicissimi (posuerunt). Eleganter* (XL). U jednoj zgodi riječ je o iznošenju svih članova niza odjednom, umjesto odloženoga navođenja stavku po stavku: *Triplex fuit missionis*

ratio: (honesta, causaria et ignominiosa). Honesta (LXXXVIIv–LXXXVIII). Drugi se put radi o razrješavanju pokaznoga priloga pri najavi natpisa: Ad sanctum Petrum in Pyramide: Ibidem (VIIv).

U nedopuštene slobode pripadaju i povremene promjene poretka riječi, npr. *di iudicanti cuncta: cuncta diiudicanti (IIv); uiri illi: illi uiri (IIv); esset prouocatio: prouocatio esset (V); autem harum: harum autem (VI); et plus ostentationis habere: habere et plus ostentationis (VIII); est sortiri: sortiri dicitur (XXVI); sit confictum: confictum sit (LXVI); Integrandum sic: Sic integrandum (LXXv); nusquam uocabulum: uocabulum nusquam (LXXIIIv). Indikativno je da pisar nije svjestan posljedica takvih postupaka čak ni tada kad se njima narušava metar izvornika, kao pri premetanju riječi u drugom dijelu pentametra: magis uera tripode: uera magis tripode (XX).*

U nekim slučajevima kopist je nehотиčno prevodio ono što vidi: *gloriarum: uictoriarum (VII); significat: ostendit (VIIIv); Plethii autem: plethii tamen (LXXIIIv). No dok sve spomenute pojave govore uglavnom o njegovoj savjesnosti i zanatskoj spremi, neke morfološke preinake izravno otkrivaju stupanj njegove jezične kompetencije: inscriptionibusque: inscriptionumque (IIIv); prouintiis scribebantur: prouintiē scribebantur (V); in secreto: in secretum (XXII); decipiebantur: decipiebant (XXVv); tacita pecunia: tacitam pecuniam (XXIX); in octauam: in octaua (XLV); cautionem: cautio (LIX); iliniunt: illinunt (LXXIIIv); communis: communibus (LXXVIII); tu: te (LXXXVIII); anno: annos (LXXXIX). Poneku riječ pisar očigledno nije razumio, kao npr. rijetku apulejevsku posude-nicu *tiburcinato: tuburcinato (XXXVII)*, a takvo ga je nerazumijevanje ponekad odvelo u uzastopne pogreške: *nomine clado, hoc est uocabulo: nomine 'calando', hoc est 'uocando' (XXI)*. U tom su smislu indikativni i slučajevih krivoga rastavljanja riječi, npr.: *di iudicanti: diiudicanti (IIv), e meritis: emeritis (LXXXVIv)*, ili krivoga sastavljanja: *situperij: situ perii (XIX)*.*

Za čitaoca, a dakako i izdavača Marulićevih pjesama koje su zabilježene u glasgowskome kodeksu, zacijelo najozbiljniji poziv na oprez predstavljaju česte pogreške u pisanju vokala, koje su utoliko opasnije jer se pojavljuju dvosmjerno. Uz lako rješive promjene *y* u *i*, npr.: *papiro (II); ciphus (XVv); Sibillinos: Sybillinos (XLIIv)* i *i* u *y*: *Tyberii: Tiberii (XLIX; cf. i LI)*, pojavljuju se i neke zamjene *s* kudikamo dalekosežnijim implikacijama. Tako se, primjerice, zamjenjuje *i* s *e*: *possiderunt: possederunt (XXVII); firentes: ferentes (XXXIIIv); FIRENTINOS: FERENTINOS (XXXVI); uidis: uides (LXXIIIv); obliuioni: obliuione (XCIv)*, ali i *e* s *i*: *scrineo (LXXXVIv); frataleae: frataliē (XCVIv); Deodorus: Diodorus (XCVIII)*. Uz zamjenu *a<o*: *ab sitae: obsitē (IIv)*, susrećemo i obrnuti primjer *o<a*: *obesto: abesto (XXVIII)*; uz *a<e*: *facere: fecere (IIv); probamus: probemus (LXXV)* i *e<a*: *effectu: affectu (LXIXv); plena: plana (XCIv)*. Zamjena *o<u* može biti banalna, npr. *iocundissima: iucundissima (XXXII)*, ali i vrlo ozbiljna: *consolator: consolatur (XL)*. Različito se pišu i neki konsonanti, npr. *x<s*: *resperxit (Xv); rexurrectionem (XL; LVIII)*; *uix: uis (LXXVIIIv)*. U ortografske bizarnosti treba ubrojiti sustavnu zamjenu *quidem s quiden: (II; XIIIv; XVIIv; XIX; XXXVIIIv; LXXVIIIv; XCIv; XCIX; CII)*. Sekvencija *ct* zamjenjuje *t*:

defucturos: defuturos (IIv); Octomanico: Ottomanico (LXXXVIv); expeditionem: expeditionem (XCVI), no i ovdje valja računati s obrnutim primjerima, dakle *t<ct: additum: addictum (XXIII); aedita: edicta (LIIIIv); architeti: architecti (LXXIIIv).* Pred palatalnim vokalima često se umjesto *s* piše *sc*: *Scyllae: Syllę (III); parasцитi: parasiti (XXXVII); nosce: nosse (LXIIIv; LXXIIIv); capescendum: capessendum (LXIXv).* Čitaoca kojemu se ovaj katalog osobitosti glasgowskoga kodeksa učinio previše detaljnim i zamornim mogla bi razuvjeriti činjenica da upravo posljednji navedeni primjer upućuje na to kako treba ispraviti jednu od najneugodnijih i najžilavijih *corruptela* u jednoj od ponajboljih Marulićevih kraćih pjesama.²⁹

2.

Kako je već bilo rečeno, kudikamo najveći dobitak za Marulićevu filologiju jest onaj dio glasgowskoga kodeksa u kojem se nalaze Marulićeve pjesme. Njegova *epigrammata*, kako ih sustavno naziva tekuća glava, obuhvaćaju 141 pjesmu, ukupno 738 stihova. Od njih je dosada pod Marulićevim imenom u tiskanom obliku bilo poznato samo osam. Pjesme 3 (*In Periclem bona corporis sui iactantem*), 4 (*In Marcum uxori odiosum*), 27 (*Ad Franciscum Martiniacum quod senectus non annis sed ualitudine computanda sit*) i 129 (*In somnum diurnum querela*) objavio je Giuseppe Praga iz nekadašnjega trogirskoga kodeksa, koji se sada nalazi u zadarskoj Znanstvenoj knjižnici (*Varia Dalmatica* 25290, ms. 617). Tri epigrama u čast izbora Andree Grittija za mletačkoga dužda (23, 24 i 25) tiskana su još u postumno objavljenom *Dijalogu o Herkulu* (Mleci 1524), a ponovno ih je krajem prošloga stoljeća izdao i Milivoj Šrepel. On je također istom prigodom iz mletačkoga rukopisa *Marc. lat. XIV. 181* publicirao i pjesmu *De duabus uis, uitii altera, altera uirtutis* (126. u glasgowskom kodeksu).³⁰ Sasvim nedavno Ivo Babić je među papirima koji su zametnuti u stranice poznatoga Farlatijeva djela *Illyricum sacrum*, u primjerku koji se čuva u Muzeju grada Trogira, pronašao dvostih protiv splitskoga nadbiskupa Bartolomeja Averoldija (17. u glasgowskom kodeksu), s oznakom da je vjerojatno (*ut fertur*) riječ o Marulićevu epigramu.³¹ Distih *De dracone marmoreo* (64) bio je poznat kao natpis na luneti Papalićeve palače u Splitu, ali se ni po čemu nije moglo naslutiti

²⁹ Usp. kritički aparat uz 129.32 u prilogu. Praga je izdajući tu Marulićevu elegiju iz trogirskoga kodeksa ostavio nedirnutim *nosce* i tako u stihu dobio smisleno neodrživi imperativ: *Non ubi sum, non si sim quoque, nosce, sinis.* Usp. G. P r a g a, »Poesie latine inedite di Marco Marulo da Spalato (1450–1524)«, *Archivio storico per la Damazia*, 11, (1936), vol. 21, fasc. 126, str. 219. Takav tekst ne samo da je bez intervencija preuzet u jubilarni *Zbornik Marka Marulića 1450–1950*, ur. J. B a d a l i ć i N. M a j n a r i ć, Zagreb 1950, nego je popraćen i usporednim prijevodom (*o. c.*, str. 8–9).

³⁰ Usp. G. P r a g a, *o. c.*, str. 217–220 i M. Š r e p e l, »Marulićeve latinske pjesme«, *Građa za povijest književnosti hrvatske*, 2 (1899), str. 34, 36–37.

³¹ Usp. I. B a b i ć, »Marulićev dvostih o sv. Bartolomeju«, *Colloquia Maruliana* V, (1995), str. 189–194.

da mu je autor upravo Marulić.³² Napokon, otprije je bio poznat i epigram *Ad Franciscum Natalem* (137), ali ne kao Marulićevo djelo, nego kao djelo Frane Božičevića, osobe koja se u glasgowskom kodeksu pojavljuje kao adresat.³³

Sve su pjesme spjevane u elegijskim distisima, osim 21, 43, 49 i 51, koje su napisane u falečkim jedanaesticima, 46, koja je u sapfičkim strofama, 54, koja je sastavljena u drugoj arhiloškoj strofi,³⁴ te 63, koja je heksameterski distih. Kad je riječ o vremenu njihova nastanka, nema sumnje da one potječu iz različitih razdoblja pjesnikova života. Najmlađa pjesma koja se pouzdano može datirati jest spomenuta čestitka Giulio de' Medici (128), koji je za papu izabran 19. 11. 1523. Pjesma, dakle, potječe iz posljednjih Marulićevih dana. Sigurnu gornju vremensku granicu određuje epigram upućen bratu Šimunu (65), Marulićevu miljeniku, za kojega se zna da je već 1477. bio mrtav.³⁵ Između tih dviju krajnjih točaka mogu se s više ili manje preciznosti smjestiti i neke druge pjesme. Iznenađujuće mnogo potječe ih iz najdublje Marulićeve starosti, iz 1523: pozdravnica splitskom knezu Zuan Battisti da Molino (1), koji je ustoličen 7. 9. 1523; spomenute tri čestitke Andrei Grittiju (23–25), koji je za mletačkoga dužda izabran 20. 5. 1523; dva epitafa rođaku Lukši de Bilša (138–139), za kojega znamo da je umro upravo te godine.³⁶ Epigrami (12) i (13) komemoriraju smrt dužda Leonarda Loredana (†1521), pa je ta godina pouzdan *terminus post quem* za te pjesme. Trogirski knez Domenico Pizzamano stolovao je od 1521. do 1524, pa tako i 7. epigram pripada među sastavke iz posljednjih Marulićevih godina. Pozdravna pjesma Lavu X. (127) upućena je očigledno na početku pontifikata, dakle 1513. ili neposredno potom. Žestoki paskvil protiv splitskoga biskupa Bartolomeja Averoldija (17), nastao je zacijelo prije 1503, jer je teško zamisliti da bi Marulić tako pisao o mrtvom prelatu. Elegija koja slavi junaštvo Domenica Malipiera (29) podrobno govori o ratnoj epizodi iz 1496, pa vjerojatno nije nastala puno poslije toga vremena. Dakako, zaključci se ne moraju ograničiti samo na ta fiksna datacijska uporišta. Tako je, primjerice, izvan sumnje da su mnogobrojni distisi o mitskim likovima nastali i prije spomenutoga epigrama bratu Šimunu, dakle prije 1477. Riječ je očigledno o stihovima koji potječu iz najranijih Marulićevih pjesničkih dana, zapravo iz školskih klupa: to su verzifikacijske vježbe potaknute lektirou Ovidijevih *Metamorfaza*.

³² Štoviše, od takva zaključka izravno je odvrćala rana datacija reljefa koji ilustrira natpis. Usp. C. Fisković, »Umjetnički obrt XV.–XVI. stoljeća u Splitu«, *Zbornik Marka Marulića 1450–1950*, ur. J. Badalić i N. Majnarić, Zagreb 1950, str. 133 i 158, bilj. 40. Zahvaljujem Bratislavu Lučinu koji me upozorio na taj podatak.

³³ Usp. *Pesme Franja Božičevića Natalisa*. Prir. M. Marković, Beograd 1958, str. 110. U Božičevićевой zbirci pjesma je naslovljena *Ad Franciscum Martiniachum* i tek je neznatno promijenjena u 7. stihu.

³⁴ Ili prvoj, ovisno o prihvaćenoj terminologiji (Hor. *Carm.* 4.7).

³⁵ Usp. I. Kukuljević Sakcinski, *o. c.*, str. XLVIII i L. Za drugačije mišljenje o vremenu Šimunove smrti usp. C. Fisković, *Baština starih hrvatskih pisaca*, Split, 1978, str. 67.

³⁶ Usp. M. N. Kuzmanić »Splitski plemići: prezime i etnos. 16: Doseljeni Karepići«, *Slobodna Dalmacija* 19. 8. 1993, str. 41.

Za niz pjesama vrijeme nastanka trebat će rješavati u pojedinačnim interpretacijama. Tako, primjerice, nema sumnje da se epigrami 18 i 19 (*De Gallis et Hispanis inter se bellantibus; In discordiam principum Christianorum*) tiču razdoblja poslije fatalne 1494, no koja je epizoda toga višedesetljetnoga sukoba nadahnula Marulićev prosvjed, u ovom je trenutku teško reći. Epitaf neimenovanom sultanu (14) teoretski bi se mogao odnositi na tri turska vladara čiju je smrt Marulić doživio: Mehmeda II. (†1481), Bajazida II. (†1512) i Selima I. (†1520). Marulićeva pjesma najlogičnije se čita kao nadgrobica za prvoga među njima, s nadimkom Osvajač, ali nije isključeno ni to da je riječ o posljednjemu, čije je osvajanje Jeruzalema osobito potreslo Marulića. Nepoznati pjesnik *Ioannes Asclepianus* u svojem pjesmotvoru *Ariminea*, koji spominje Marulić (41), očigledno slavi Roberta Malatestu, vladara Riminija, i to po svojoj prilici poslije njegove smrti (†10. 9. 1482). Treba li iz toga zaključiti da su oba pjesnička sastavka razmjerno bliska tomu datumu? Nema dvojbe da će za precizniju dataciju nekih pjesama biti potrebna strpljiva arhivska provjera biografskih podataka osoba čija se imena u njima spominju (usp. npr. 5, 15, 16, 21, 30, 34, 35, 40, 41, 42, 43, 52, 55, 57, 71).

Važne datacijske signale, ali i neoborivu potvrdu da je doista riječ o Marulićevim stihovima, nudi njihova formalna analiza. Za taj posao osobito su pogodni završeci heksametara, jer je na tim mjestima zbog krutosti metričke sheme (daktil + spondej ili trohej) pjesnikov izbor sužen i najprije se može očekivati da posegne za gotovim rješenjima, bilo takvima kakva je već sam upotrijebio bilo onima koje je zatekao u tradiciji. Danas za takvu provjeru postoje nužna pomagala koja pouzdano dokumentiraju kad se koja heksameterska klauzula prvi put pojavila i na kakav je odjek naišla u potonjih autora.³⁷

Tako usmjerena analiza Marulićevih glasgowskih stihova otkriva nam da se on u glasgowskim pjesmama u nekoliko navrata poslužio istim formulama koje zatečemo i u *Davidijadi: carmina uires* (41.3) = *Dav.* 1.2; *coniuge natos* (59.1) = *Dav.* 10.488 (usp. i 10.18; 14.1); *corporis artus* (129.29) = *Dav.* 9.287; *criminis expers* (27.25) = *Dav.* 5.141; *disperdere gentes* (18.11) = *Dav.* 9.457; *formęque decore* (15.1) = *Dav.* 4.463; *hoste triumphos* (25.7) = *Dav.* 13.189; *languentia membra* (129.9) = *Dav.* 5.460; *marmore uultus* (33.3) = *Dav.* 8.31; *petulantia lingę* (99.1) = *Dav.* 4.375; *omnibus unum* (128.27) = *Dav.* 1.284; *pietate fideque* (127.1) = *Dav.* 1.34; 3.46; 7.43; 8.213; 10.314; *prelia miscent* (19.1) = *Dav.* 9.136; 11.269; *prelia Martis* (71.3) = *Dav.* 1.203; 2.305; 9.279; *sanguine dextras* (107.1) = *Dav.* 3.481; *sede locatus* (24.13) = *Dav.* 7.47. Neke od tih klauzula obilno su posvjedočene u tradiciji, i to kod autora čiji nam je trag u Marulića već poznat, npr. *carmina uires* = *Ov. Her.* 15.197; *F.* 1.17; *Tr.* 1.6.29; *marmore uultus* = *Verg. Aen.* 6.848; *omnibus unum* = *Lucr.* 1.661; 3.285; *Verg. Aen.* 3.435; 10.201 itd.

³⁷ Usp. P. Mastandrea, *De fine versus. Repertorio di clausole ricorrenti nella poesia dattilica latina*. Sv. 1–2, Hildesheim–Zürich–New York 1993. Od pomoći je i stariji Schumannov priručnik: *Lateinisches Hexameter–Lexikon. Dichterisches Formelgug von Ennius bis zum Archipoeta. Zusammengestellt von O. Schumann*. Sv. 1–5, München 1979–1982. Registerband, *ibid.* 1983, *Stellenregister* (ur. D. Kottke), *ibid.* 1989.

Neke heksameterske dočetke najvjerojatnije je skovao sam Marulić, preuzimajući iz tradicije samo jedan element sintagme; usp. npr. *disperdere gentes* i Vergilijevo *disperdere carmen* (*Ecl.* 3.27). No ima i takvih klauzula koje se u cijelom rimskom pjesništvu pojavljuju samo po jednom, pa nam tako izravno otkrivaju Marulićevo vrelo. Tako je, primjerice, *petulantia linguę* Propercijev *hapaks* (1.16.37); *pietate fideque*, tako omiljelo u *Davidijadi*, potječe od epičara Silija Italika (9.437).

S obzirom na to da u takvoj potrazi već na prvom koraku izranjaju vrlo neobične činjenice, poput spomenutoga dokaza o lektiri Propercija, čini se smislenim istovjetnoj analizi podvrći i ostatak glasgowskoga korpusa. Na toj razini iznenađenja doista postaju golema.³⁸ Pred sobom imamo opipljive dokaze da je Marulić čitao praktično sve rimske epičare, a s kojom je pomnjom to činio, najbolje svjedoči posuđenica iz Manilijeva astronomskoga spjeva (usp. *mirantibus astris* u bilješci). U podrobnostima je poznao generičku tradiciju satire, kako pokazuju jedinstvene sintagme preuzete iz Juvenala i Perzija (*canicula messes*; *insistere plantis*). Iz glasgowskoga rukopisa doznajemo da Marulić ni u

³⁸ Usp. abecednim redom: *aure susurros* (3.5) = *Hor. Sat.* 2.8.78; *bella mouentes* (128.17) = *Verg. Aen.* 6.820; *canicula messes* (36.3) = *Pers.* 3.5; *carmina Musas* (129.3) = *Stat. Silv.* 4.2.55; *carmina uatis* (47.1) = *Prop.* 4.1a.51; *Man.* 2.142; *Luc. Phars.* 1.564; *Optat.* 25.43; 25.79; *Claud. Carm.* 18.11; *certamina pugne* (41.5) = *Lucr.* 4.843; *Claud. Carm.* 21.364; *cognomine dictus* (138.1) = *Anthol. Lat.* 2.2068.3; *commune periculum* (19.11) = *Verg. Aen.* 2.709; *conspicis hospes* (7.1) = *Epigrammata Bobiensia* 45.1; *Anthol. Lat.* 2.1049.1; *contigit urbi* (30.5) = *Luc. Phars.* 3.388; *Mart.* 8.8.5; *Eolus auras* (25.1) = *Ov. Tr.* 1.4.17; *fata nepotum* (81.1) = *Verg. Aen.* 8.731; *fata sequuntur* (80.1) = *Cat.* 64.326; *Stat. Theb.* 1.213; *fidissima coniunx* (16.5) = *Ov. Ex P.* 1.4.45; *Sil. It.* 3.133; *forte puellę* (52.7) = *Ov. A. A.* 1.149; *insistere plantis* (10.5) = *Iuv.* 6.96; *Iuppiter imbres* (39.1) = *Col.* 10.329; *letatur honore* (128.3) = *Luc. Phars.* 8.536; *littora circum* (101.1) = *Lucr.* 4.220; *Verg. Aen.* 3.75; 4.254; 6.329; *Stat. Ach.* 2.78; *Marte probatus* (24.9) = *Sil. It.* 13.699; *matre creatus* (134.1) = *Anthol. Lat.* 2.1494.2; *mirantibus astris* (41.7) = *Man.* 2.142; *morte quiesco* (139.1) = *Anthol. Lat.* 2.513.14; *munera currus* (95.1) = *Ov. Met.* 2.106; *orgia Bacchi* (77.1) = *Verg. Georg.* 4.521; *Stat. Ach.* 1.593; *pectore fixi* (71.5) = *Pers.* 5.27; *precepta parentis* (124.1) = *Cat.* 64.159; *Verg. Aen.* 5.747; *Sil. It.* 2.477; *Anthol. Lat.* 1.16.80; *profuit etas* (16.3) = *Luc. Phars.* 2.104; *Mart.* 7.96.5; *protinus hosti* (18.9) = *Sil. It.* 5.417; *reddere nolunt* (51.3) = *Ov. A. A.* 1.433; *regnator Olympi* (25.9) = *Verg. Aen.* 2.779; 7.558; 10.437; *Baeb. It.* 1.345; *Sil. It.* 10.350; *Stat. Theb.* 8.41; *Stat. Ach.* 1.588; *Mart.* 14.175.1; *Anthol. Lat.* 1.4.14; 1.14.7; 1.16.3; *secula nomen* (40.11) = *Verg. Aen.* 6.235; *Luc. Phars.* 7.589; *Sil. It.* 3.441; 10.71; 15.553; *Stat. Th.* 2.486; 5.747; *Silv.* 1.1.8; *Anthol. Lat.* 2.302.4; 2.659.2; 2.749.2; 2.751.6; 2.858.2; 2.1808.4; 2.1981.3; *stiria naso* (11.1) = *Mart.* 7.37.5; *tempora Musę* (137.5) = *Lucr.* 1.930; 4.5; *tempora uite* (27.5) = *Catal.* 4.1; *Tib.* 3.7.113; *Ov. Met.* 3.469; *Ex P.* 2.29; *Man.* 2.839; 2.850; 3.560; *Sen. Apocol.* 4.2; 4.21; *Luc. Phars.* 9.233; *Stat. Silv.* 5.1.205; *Iuv.* 14.157; *Nemes. Ecl.* 1.19; 1.45; *Aus. 4. praef.* 17; 4.18.11; 7.7.6; 7.7.8; *Anthol. Lat.* 1.286.317; 1.672.39; 1.719c.14; 2.249.18; 2.394.1; 2.703.1; 2.716.1; 2.724.4; 2.742.5; 2.995.15; 2.1166.5; 2.1385.3; 2.1835.3; 2.1943.5; 2.1967.1; 2.1967.7; 2.2102.1; 2.2109.3; *Tyndaridarum* (5.1) = *Hor. Sat.* 1.1.100; *uendicat armis* (88.1) = *Verg. Aen.* 4.228; *uenerabile nomen* (128.5) = *Ov. A. A.* 3.407; *Tr.* 1.8.15; *Luc. Phars.* 9.202; *Sil. It.* 6.548; *Sid. Ap. Carm.* 7.501; *ueste Dianam* (108.1) = *Ov. Tr.* 2.1.105; *uiscera ferro* (22.9) = *Ov. Amor.* 1.10.51; *Met.* 8.532; *Luc. Phars.* 4.511; *Petr. c.* 119 v. 21; *Claud. Carm.* 5.403; *Sid. Ap. Carm.* 5.279; *Anthol. Lat.* 2.441.2.

lektiri Ovidija ništa nije preskakao, pa se uz *Metamorfoze*, *Tristia*, *Epistulae ex Ponto* na njegovu radnom stolu pojavljuje i *Ars amatoria* (usp. *forte puellę, reddere nolunt*). Uzmemo li u obzir i adaptirane klauzule, popis se obogaćuje još nekim zanimljivim imenima i djelima.³⁹ Iznenadjenje doseže vrhunac ako kao kriterij analize postavimo pojavljivanje identičnih sintagmi na identičnoj poziciju u stihu, dakle ne samo na kraju i ne samo u heksametru.⁴⁰ Ispostavlja se da je Marulić u tančine poznavao leksik rimske ljubavne poezije, od Katula naovamo, a famozno Ovidijevo *Ljubavno umijeće* vjerojatno je znao naizust, ako je suditi po tome što u istoj pjesmi u uzastopnim stihovima preuzima iz njega dva vrlo udaljena mjesta (usp. 65.2: *dedecet ingenuos* i 65.4: *composuisse manu* u bilješci).

Već i formalna stihotvorna analiza najavljuje, dakle, da u glasgowskome rukopisu valja očekivati Marulića kakva dosad nismo poznavali. I doista, ne samo što se on u rukopisu predstavlja kao latinski pjesnik u golemu rasponu od više nego pola stoljeća, onako kako ga nikada do sada nismo imali prilike čitati, nego i tematski raspon nadilazi ono što je do sada bilo posvjedočeno u njegovoj ostavštini. Najbrojniji su tekstovi spomenuta mitološka *progymnasmata*, na koje otpada oko dvije petine pjesama u zbirci (66–68; 72–125; 133–136). To su distisi koji sažeto opisuju pojedine likove u Ovidijevim *Metamorfozama* ili karakteristične epizode u kojima se oni pojavljuju. Zanimljivo je da njihov redosljed u glasgowskom kodeksu uglavnom prati raspored građe po knjigama Ovidijeva

³⁹ Usp. *caligine uulgi* (126.13) = Ov. *Met.* 1.265 */caligine vultum/*; *dilexit Orestem* (5.3) = Ov. *R. A.* 1.771 */dilexit Orestes/*; *esse beatus* (16.13) = Hor. *Sat.* 1.1.19 */esse beatis/*; *hominesque deique* (32.7) = Verg. *Aen.* 1.229 */hominumque deumque/* itd.; *Ixione nati* (71.9) = Ov. *Met.* 8.613 */Ixione natus/* itd.; *lascive Priape* (141.1) = Mart. 8.73.5 */lascive Propertil/*; *miserabile fratris* (97.1) = Cat. 68b.91 */miserabile fratril/*; *miserande peremit* (22.11) = Val. Fl. 8.99 */miserande, peremit/*; *peruenit ad auras* (92.1) = Verg. *Aen.* 2.81 */peruenit ad aures/* itd.; *regna relictis* (126.18) = Luc. *Phars.* 2.563, Sil. It. 8.108 */regna reliquit/*; Iuv. 6.224 */regna relinquit/*; *sermone disertus* (24.5) = Ov. *A. A.* 2.507 */sermone disertil/*.

⁴⁰ Usp. samo najkarakterističnija mjesta, prema redosljedu pjesama u kodeksu: *semper ero* (5.10) = Ov. *F.* 6.220; *Her.* 6.60; *utraque turba* (13.4) = Ov. *Her.* 14.118; *barbarus hostis humum* (19.8) = Ov. *Ex P.* 2.7.70; *perniciosa* (20.2) = Ov. *Tr.* 2.1.14; 5.1.68; *mobilitate* (22.6) = Ov. *Am.* 3.14.26; *sanguinolentus* (22.10) = Ov. *Am.* 1.12.12; *Ps. Ov. Epiced. Drusi* 320; *celestia sidera* (22.19) = Ov. *Tr.* 2.1.57; *uita negata* (22.20) = Ov. *Tr.* 4.8.40; *non fuit ille* (22.24) = Ov. *Her.* 17.30; *auxiliumque ferunt* (23.2) = Ov. *F.* 5.136; *prosperiore frui* (24.16) = Ov. *Ex P.* 3.7.30; *me numerare* (27.24) = Prop. 2.29a.24; Mart. 6.34.2; *iussit abire* (29.12) = Ov. *Am.* 2.19.12; *Tr.* 3.1.68; Mart. 1.21.4; 8.55.10; 11.43.8; *sydera cuncta* (30.4) = Ov. *Her.* 18.72 (usp. i Verg. *Aen.* 3.515; Manil. 3.171; 3.438; 3.444; 4.807); *credidit esse* (30.10) = Mart. 10.53.4; *noluit* (32.2) = Prop. 2.6.30; 2.8.24; Mart. 10.75.6; *Ps. Ov. Ibis* 24; *ipsa puella* (33.4) = Tib. 2.6.44; Prop. 2.1.4; Ov. *R. A.* 344; *sole tepente* (36.6) = Ov. *F.* 3.236; *lactea colla* (37.4) = Mart. 1.31.6; *irrita uota* (38.2) = *Ps. Ov. Epiced. Drusi* 194; *ferrea turris* (39.2) = Ov. *Am.* 3.8.32; *temporis aura* (40.8) = Ov. *F.* 2.454; *Pieridumque* (40.14) = Tib. 1.9.48; Ov. *Tr.* 5.1.34; Mart. 12.68.4; *fortia facta* (41.8) = Ov. *Tr.* 2.1.412; *Her.* 17.251; *carmina culta* (42.4) = Ov. *Tr.* 4.10.50; *pia turba* (42.6) = Prop. 3.13.18; *Ps. Ov. Epiced. Drusi* 296; *dedecet ingenuos* (65.2) = Ov. *A. A.* 2.530; *composuisse manu* (65.4) = Ov. *A. A.* 1.160; *dulce sodaliticium* (71.14) = Cat. 100.4; *credere quis posset* (139.1) = Ov. *Met.* 6.421.

epa.⁴¹ Distisi 66–68. ne pokazuju tu pravilnost, a 141. epigram, iako se u njemu spominje mitski lik, ne pripada u ovu skupinu.⁴²

Dok su ti vježbovni distisi skromni i opsegom i dosegom, kudikamo je drukčije s pjesmama koje Marulića pokazuju u intimnom okruženju, u komemoriranju različitih zgoda u društvu bliskih prijatelja (5, 30, 40, 41, 43, 52, 63, 71, 132, 137). Među adresatima tih pjesama zacijelo su najzanimljivije osobe izvan Splita, kao što su Kotoranin Tripun Buća (5) ili zasada nepoznati hvarski pjesnik Katarin (40), jer jasno pokazuju da se Marulićev interes, ali i njegov autoritet, nije zaustavljao na gradskim vratima. Nema nikakvih čvrstih dokaza, ali Marulićeva »hvarska veza« opravdava nagađanje da je naslovnik jednoga od poticajnih sastavaka, »mladi Hanibal koji se bavi pjesničkim umijećem« (132), možda i sam Hanibal Lucić, za kojega znamo da se za vrijeme nemira na rodnom otoku privremeno sklonio u Split. Spomenuta molba bratu Šimunu da se okani kocke (65) prvi put nam otkriva Marulića kako se latinskim stihovima obraća nekom članu svoje obitelji.

Nekoliko pjesama potvrđuje Marulića kao pjesnika koji zdušno sudjeluje u komunalnom životu, bilo da je riječ o epigramima koji su očito bili sastavljeni zato da budu uklesani na nekom objektu (7, 60, 61, 62, 64), bilo da je riječ o nadgrobnicama kojima se bilježe tužni trenuci u životu gradske zajednice (12–16, 21, 138, 139). U tu skupinu pjesama, koje su potaknute i u visokoj mjeri regulirane konvencijama, mogu se ubrojiti i pozdravnice svjetovnim i crkvenim dostojanstvenicima (1, 23–25, 29, 127, 128). Neke nam pjesme ponovno potvrđuju Marulića kao politički osviještenoga pjesnika, koji je zabrinut za sudbinu kršćanskoga svijeta suočena s turskom opasnošću (18, 19). Jedna pjesma, antologijska

⁴¹ Tako 72. epigram govori o priči s početka četvrte knjige *Metamorfoza* (4.55 i d.; 73=4.240 i d.; 74=4.255 i d.; 75=4.277 i d.; 76=4.286 i d.; 77=4.425 i d.; 78=4.519 i d.; 79=4.515 i d.; 80=4.561 i d.; 81=4.563 i d.; 82=4.615 i d.; 83=4.786 i d.; 84=4.632 i d.; 85=4.655 i d.; 86=4.670 i d.; 87=4.743 i d.; 88, 89=5.1 i d.; 90=5.242 i d.; 91=5.274 i d.; 92=5.391. Taj pravilni slijed narušava epigram o Penteju (93=3.701 i d.), no distisi koji se na nj nastavljaju ponovno pokazuju da su posljedica sustavne lektire Ovidija: 94=1.747 i d.; 95=2.311 i d.; 96=2.346 i d.; 97=2.367 i d.; 98=2.409 i d.; 99, 100=2.534 i d.; 101=2.551 i d.; 102=2.590 i d.; 103=2.635 i d.; 104=2.668 i d.; 105=2.740 i d.; 106=3.3 i d.; 107=3.127 i d.; 108=3.198 i d.; 109, 110=3.324 i d.; 111=3.380 i d.; 112=3.407 i d.; 113=7.144 i d.; 114=7.464 i d.; 115=7.615 i d.; 116, 117, 118=7.694 i d.; 119, 120=8.11 i d.; 121=8.132 i d.; 122=8.174. Uz taj epigram uvršten je i drugi koji se također odnosi na Tezeja, ali na drugu epizodu, pa je zbog toga očigledno i narušen red (123=7.420 i d.), no završetak odsječka ponovno slijedi pripovjednu nit *Metamorfoza*: 124=8.195 i d.; 125=8.237 i d. Posljednja četiri mitološka epigrama obrađuju zgode iz prve knjige Ovidijeva epa: 133=1.237 i d.; 134=1.438 i d.; 135=1.548 i d.; 136=1.611 i d.

⁴² Od epigrama 66–68, koji se u toj tematskoj skupini prvi susreću u glasgowskome kodeksu, jedan se također može objasniti lekturom Ovidija (67=9.184), jedan aludira na epizodu iz antičkoga mita koja je dobro posvjedočena u nekoliko izvora (66. o Titanomahiji), no jedan (68.) je zagonetan po izvoru priče, jer je teško pretpostaviti da je Marulić o ubojstvu Pretove kćeri Mere čitao u sholijama uz *Odiseju* 11.326, gdje se spomenuta Dijanina osveta jedino spominje.

u svojem dometu, još jednom otkriva Marulićevu sklonost nadvremenskoj refleksiji (54).

Dok spomenuti stihovi na stanovit način samo produbljuju otprije stečeni uvid u Marulićevo latinsko pjesništvo, prva krupna novina u glasgowskome kodeksu jesu brojni epigrami izrazitih satiričkih obilježja. Da je Marulić mogao pisati i zajedljive stihove, dosada smo naslućivali samo po dvije njegove pjesme koje je objavio Praga, a koje susrećemo i u rukopisu *Hunter 334* (3, 4). Sada u više od trideset pjesama imamo priliku promatrati Marulića kako zbija šalu s lokalnim čudacima, ismijava poročne osobe obaju spolova, žestoko napada svoje književne suparnike, a ne šteti ni takva crkvenoga uglednika kakav je splitski biskup (2–4, 6, 8–11, 17, 28, 34–36, 38, 39, 42, 44, 45, 47, 49, 51, 55–59, 69, 70, 130, 131). S obzirom na ustaljenu predodžbu o suzdržanom Maruliću iznenađuje duhovita ležernost kojom spominje osobe u sukobu sa šestom Božjom zapovijedi, kao što je npr. mahnuti preljubnik Franko (56) ili lokalna prostitutka Margarita (59). Neočekivana je žestina epigrama kojima je meta inače nepoznati pjesnik *Iacobus Iacotinus*. Oni već u naslovima otkrivaju uzlaznu zajedljivost (usp. 34: *In Iacobum Iacotinum malum poetam*; 35: *In eundem*; 47: *In Iacotinum pessimum poetam*). U tim pjesmama (kojima valja dodati i 42. epigram, u rukopisu krivo naslovljen) Marulić se pokazuje kao samosvjestan književnik i polemičar koji ne zastaje ni pred otvorenom invektivom. O silini satiričkoga impulsa, kakvu prije u Marulića nismo mogli ni naslućivati, govori i to što joj se ponekad nije mogao odhrvati ni u tako konvencionalnim pjesmama kao što su epitafi. Primjerice, u povodu smrti Stjepana Capogrosso, jednoga od prvaka splitskih pučana i očigledno političkoga protivnika, neuvijeno je upozorio na pokojnikovu gramzljivost (21), a u jednom od dvaju epigrama napisanih u čast preminuloga rođaka Lukše de Bilša (Bilšića) Lukšinu je udovicu ocrtao tako kao da je riječ o fikcionalnom liku iz kakva antičkoga mizoginijskoga traktata (139)

Glasgowski nam kodeks u jednom epigramu nudi Marulićev kanon rimskih satiričara: Lucilije, Horacije, Petronije (!), Perzije, Juvenal (49). U tim falečkim jedanaestercima izostaje, međutim, ime autora koji je nedvojbeno bio glavni Marulićev epigramski mentor: njegov imenjak i neosporni generički prvak Marcijal. Da je Marulić čitao Marcijala, znali smo otprije — indikativno je, primjerice, da ga spominje u tako intimnom kontekstu kao što je pismo prijatelju Jerolimu Čipiku⁴³ — no da ga je tako pomno čitao, i od tako rane dobi, to nam otkrivaju tek glasgowski stihovi. Tema: Marcijal i Marulić toliko je ozbiljna da zaslužuju posebnu raspravu, pa se na ovom mjestu možemo zadržati samo na nekoliko ilustrativnih mjesta.

Na najpovršnijoj razini na Marcijalov trag u glasgowskom kodeksu upućuju vlastita imena u satiričnim epigramima. Bas (8, 9, 10) i Sabel (11) poznati su Marcijalovi junaci (za prvoga usp. 1.37; 3.47; 3.58; 3.76; 5.23; 5.53; 8.10; 9.100;

⁴³ Usp. »Marko Marulić: Sedam pisama« (talijanska pisma priredio i preveo M. Milošević, latinska pisma priredio i preveo B. Glavičić), *Colloquia Maruliana I*, (1992), str. 40–41.

12.97; za drugoga: 3.98; 4.37; 4.46; 6.33; 7.85; 9.19; 12.39; 12.43; 12.60). Nije, međutim, ni izdaleka samo riječ o posudbi onomastičke građe. Marulić se u Marcijala ugledao ne samo u leksičkom izboru, ne samo u pojedinim motivima, nego i u cijelim epigramskim temama. Epigram o Ili, ropskoj kćeri, koja se sustavno služi neumjesnim eufemizmima, jasna je parafraza Marcijalova epigrama o Sozibijanu, koji na sličan način prikriva svoje neugledno podrijetlo: Usp. 58:

*Æthiopes cignos, nanos uocat Ila Cyclopas.
Non miror dominum si uocet illa patrem.*

i Mart. 1.81:

*A servo scis te genitum blandeque fateris,
Cum dicis dominum, Sosibiane, patrem.*

Ponekad, štoviše, Marulić sadržaj i izraz nekoliko Marcijalovih epigrama sažimlje u jedan vlastiti, kao što se, primjerice, događa u jednom od nekoliko epigrama kojima je meta spomenuti *Iacobus Iacotinus*. Usp. 35:

*Causidicus, rhetor, uates uis, Iacobe, dici?
Hac ratione, puto, qua sine prole pater.*

i Mart. 1.97:

*Cum clamant omnes, loqueris tunc, Naevole, tantum,
Et te patronum causidicumque putas.
Hac ratione potest nemo non esse disertus.
Ecce, tacent omnes: Naevole, dic aliquid.*

2.64:

*Dum modo causidicum, dum te modo rhetora fingis
Et non decernis, Laure, quid esse velis,
Peleos et Priami transit et Nestoris aetas
Et fuerat serum iam tibi desinere. 5
Incipe, tres uno perierunt rhetores anno,
Si quid habes animi, si quid in arte vales.
Si schola damnatur, fora litibus omnia fervent,
Ipse potest fieri Marsua causidicus.
Heia age, rumpe moras: quo te sperabimus usque?
Dum quid sis dubitas, iam potes esse nihil. 10*

10.102:

*Qua factus ratione sit requiris,
Qui numquam futuit, pater Philinus?
Gaditanus, Avite, dicat istud,
Qui scribit nihil et tamen poeta est.*

Razumijevanje takva postupka može pomoći i u rješavanju nekih tekstoloških problema. Iako poneki stihovi u glasgowskom kodeksu pokazuju prozodijski nesigurnost, naročito kad su posrijedi riječi grčkoga podrijetla, uistinu iznenađuje dvaput ponovljena duljina u prvom slogu vokativa *critice* u 26. epigramu:⁴⁴

Cur mea scripta notant multi, tua, critice, nemo?
Hunc qui nil scribit, critice, nemo notat.

U pozadini toga Marulićeva distiha nazire se nekoliko Marcijalovih epigrama. Prvi govori o netalemtiranom pjesniku:

3.9

Versiculos in me narratur scribere Cinna.
Non scribit, cuius carmina nemo legit.

Drugi o fiktivnom pjesniku:

1.110

Scribere me quereris, Velox, epigrammata longa.
Ipse nihil scribis: tu breviora facis.

a treći smo već imali prilike upoznati: riječ je posljednjim stihovima epigrama 10.102 u kojima se posprdno apostrofira osoba koja sebe proglašava pjesnikom iako ništa ne piše. Taj anonimni kritičar (*criticus*) vjerojatno je Marcijalov *Creticus* (7.90.4: *Aequalis liber est, Cretice, qui malus est*) koji je prošao kroz itacistički filter, bilo u rukopisu bilo u kakvu tiskanom izdanju koje je Maruliću bilo pri ruci. Na takvo tumačenje ne navodi samo isti oblik na istoj poziciji u stihu nego i to što se u glasgowskom rukopisu i u lemi i u tekstu ta imenica piše velikim početnim slovom.

S obzirom na takvu evidenciju gotovo je zališno nizati daljnje dokaze za Marulićev glavni inspirativni dug. Tek nekoliko završnih primjera: upravo u Marcijala pronašao je Marulić sintagme *male notus* (22.2: *Mart.* 5.13.2) ili *dente minax* (22.3: *Mart. Lib. spect.* 26.3), kojima se okoristio u jednoj od najboljih pjesama, ne samo u glasgowskom kodeksu nego i u cijeloj svojoj latinskoj ostavštini. Marcijalovske su posuđenice *I nunc et* na početku stiha (32.4: *Mart. Lib. spect.* 22.12; 1.42.6; 8.63.3; 9.2.13), *turba spectante* u sredini (37.1: 1.20.1), *stiria naso* (11.1: 7.37.5) ili *sumere gausapinas* na njegovu kraju (36.4: 6.59.8). Marulićeve glasgowske pjesme nov su dokaz za nešto što se u humanističkoj

⁴⁴ Usp. npr. 25.3 *Bromius*; 74.2 *helitropium*; 116.1 *Cephale*. S obzirom na to da je riječ o tekstovima od kojih neki potječu iz pripravnčkih pjesničkih dana, ne čude i neke nepreciznosti u izvornim latinskim riječima (npr. 44.2 *bibule*; 47.1 *rudunt*; 65.5 *querito*; 83.2 *lotio*; 96.2 *populus*; 123.1 *propinabat*; 132.7 *refert*). U nekim slučajevima nije lako razlučiti treba li takvu omašku pripisati Maruliću, ili je posrijedi koji od brojnih pisarevih propusta. Ispravnu prozodiju riječi *criticus* mogao je Marulić uočiti npr. u takvoj standardnoj lektiri kakve su Horacije *Epistulae* (2.1.51).

filologiji otprije zna, naime da je *quattrocento* najsjajnije razdoblje Marcijalove novovjekovne recepcije.⁴⁵ I da je htio, Marulić se tom sirenskom zovu nije mogao odhrvati: jedina ozbiljna žanrovska konkurencija Marcijalu, epigramatičari iz *Grčke antologije*, postali su tiskom dostupni tek 1494. zahvaljujući firentinskom izdanju Jana Laskarisa, a odsudna mijena ukusa u korist Grka zbilja se dvadesetak godina potom, za pontifikata Lava X.⁴⁶

Bilo bi, međutim, potpuno pogrešno kad bismo na temelju takva višestruko posvjedočena nasljedovanja u Marulićevim epigramima gledali kabinetske varijacije na marcijalovske teme. Satiričarska perspektiva je Marcijalova, leksik je ponekad Marcijalov, ali zbilja koja iz njih izviruje nije antička rimska. Na to nas već pri prvom pogledu upozoravaju brojna vlastita imena koja nesumnjivo pripadaju u lokalni antroponimijski *thesaurus*, npr. Ante (70), Bartul (28, 51, 130), Ćiće (69), Franko (56), Ilija (57), Peša (37),⁴⁷ Toma (36). O tome da je riječ o kreativnoj lektiri možda ponajbolje svjedoči citirani epigram kojim se napada *Iacobus Iacotinus*, u kojem su Marcijalovi stihovi poslužili kao nadahnuće za sasvim konkretan personalni obračun.

Među glasgowske tekstove u kojima se zrcali dosad nepoznati Marulić svakako valja ubrojiti i tri pjesme koje otkrivaju njegovu ljubav prema životinjama. Jedna je od njih tužaljka nad prijateljevim sokolom, kojega je neposluh odveo u smrt pod jelenovim kopitima (32). Druga je epitaf konju Doratu, u kojem se na neobičnom primjeru varira topos o neizbježnosti smrti (31). No zacijelo najbolja i najosobnija u toj skupini pjesama jest elegija o vlastitom psu ubijenom od nepoznate ruke (22). *Fuscus*, kako se na latinskom zove Marulićev ljubimac (za taj bi zoonim u Marulićevu rodnom gradu najvjerojatniji moderni ekvivalent bio »Moro«), na okrutan je način stradao od nekog nasilnika. Njegova nagla smrt toliko je potresla gospodara da mu je posvetio dugu nadgrobnicu — dulju no što je glasgowskom kodeksu zaslužuju dužd, lokalni političar, prijatelj ili bliski rođak. Ideju o dostojnosti teme Marulić je ponovno mogao naći u Marcijala, u epigramima o kujicama Isi (1.109) i Lidiji (11.69). U potonjemu se zacijelo podsjetio i na mitsku usporedbu koju je iskoristio za poantu (22.21: 11.69.4). Nema, međutim, sumnje da je riječ o najdubljem osobnom doživljaju, koji je iz Marulića izmamio afektivno nabijene stihove, bez premca u cijeloj njegovoj latinskoj ostavštini.

⁴⁵ Usp. F.-R. Haumann, »Die Rezeption Martials im Italien des Quattrocento«, *Acta conventus Neo-Latini Amstelodamensis*, München 1979, ur. P. Tuynman, G. C. Kuiper i E. Kessler, str. 477–492.

⁴⁶ Usp. J. Hutton, *The Greek Anthology in Italy to the Year 1800*. Ithaca itd. 1935, str. 37; 43.

⁴⁷ Tako prevodim latinsko *Peschius*, prihvaćajući usmenu sugestiju Mate Marasa. Ne znam za druge potvrde takva imena. S obzirom na hirovite navike pisara glasgowskoga kodeksa, koji bi — po svemu što znamo — *Peschius* mogao pisati i umjesto *Pascchius* ili *Pescius*, kao i na činjenicu da je riječ o imenu koja se mora prilagoditi latinskom heksametru, izvoran narodni oblik teško ćemo ikada pouzdano ustanoviti.

Nesumnjivo najveće otkriće u Hunterovu rukopisu jesu stihovi koji nam Marulića prvi put predstavljaju kao autora ljubavne poezije. Pri tome »senzacija« nije prejaka riječ. U Marulićevu slučaju bilo kakvi »versi ljuveni« šokantna su novina, jer se dosada nije znalo da bi on pokazivao makar i čitalačku sklonost za takve stihove, kamoli da bi ih i sam pisao. No glasgowski nam kodeks sada otkriva ne samo da se Marulić doista okušao u toj tradiciji, nego da je u nekim slučajevima izabrao onaj njezin odvjetak koji je obilježen nesputanim erotizmom.

Drukčiji odnos prema spolnosti nego što je onaj o kojem čitamo u *Instituciji* ili *Evangelistaru* izvire već iz spomenutih epigrama o zavodniku Franku i bludnici Margareti, koji su oboje evocirani bez ikakvih zajedljivih kvalifikativa i bez ikakva moralističkoga komentara. Ta opuštenost još je vidljivija u dvjema pjesmama koje su izgovorene glasom prvoga lica singulara. U prvoj od njih (46) lirska »ja« obraća se Muzama molbom za pomoć: beznadna zaljubljenost ometa njegovo stvaralaštvo, pa će bez podrške božica morati ostaviti pjesnički poziv. Riječ je o konvencionalnom sastavku kakvi se često čitaju u humanističkoj latinskoj poeziji, s prepoznatljivim slikovljem preuzetim iz Katula, Propercija, Tibula, Horacija i Ovidija, no koji ipak izaziva pozornost jer iz temelja ruši uvriježenu predodžbu o Maruliću. Još je u tom pogledu izravniji epigram o pijanom nasrtljivcu koji naočigled svijeta dodiruje tuđu djevojku (37). Takav postupak ne izaziva osudu, nego zavist: (37.5: *Me miserum! Fecit quod me fecisse iuuaret*). Iako je i u tom epigramu u nekim stihovima vidljiv knjiški poticaj — ljubomorni pogled na iznudeći zagrljaj jasna je reminiscencija na prizor iz Ovidijeve poslanice *Paris Heleni*⁴⁸ — nema nikakve sumnje u to da je Marulić taj incident htio čitaocu predstaviti kao zbiljski događaj: o tome ponovno najuvjerljivije govori izbor lokalnoga imena za glavnog negativnog junaka.

Da u glasgowskom kodeksu imamo posla s drukčijim Marulićem najavljuju i neki stihovi koji se naizgled tiču samo daleke mitske prošlosti. Fingirani savjeti Jupiteru da se Iji približi u istom obličju kao i Europi, dakle kao bik, možda se i mogu čitati kao razmjerno dobroćudno očitovanje muških fantazija (136 i 140). Ne može se, međutim, previdjeti da se u tim epigramima poanta traži u jakoj erotskoj aluziji. Taj je postupak još transparentniji u epigramu o Pretovoj kćeri Meri, koju je Zeus obljudbio, a Dijana ustrijelila kad je vidjela da je njezina pratilja rodila dijete, maloga Lokra (68). Distih je konstruiran oko ideje o dvostrukoj Merinoj rani: pogodila ju je Dijanina strelica, pošto ju je prethodno već pogodilo Jupiterovo koplje (*telum*). U latinskoj pjesničkoj porabi *telum*, doduše, može označivati i oružje kojim se zadaju ljubavne rane, no u ovom slučaju takva benigna interpretacija teško može doći u obzir. I to ne samo zato što je riječ o Jupiteru, a ne o Kupidonu, nego i zato što se u toj mitskoj priči ne radi o dobrovoljnom pristanku na ljubav, kako nedvosmisleno upozorava naslov epigrama (*Mēra... a loue uitata...*). U epigramskoj tradiciji *telum* ima i drugo značenje, koje je u ovom

⁴⁸ Her. 16.221–222: *paenitet hospitii, cum me spectante lacertos/ inponit collo rusticus iste tuo* (riječ je o Parisu, Heleni i Menelaju).

kontekstu svakako primjerenije: to je metafora koja označava isti dio muškoga tijela kao i vulgarizam *mentula*. Poticaj i potvrdu za takvu porabu Marulić je mogao naći, dakako, opet u Marcijala.⁴⁹

S namjerom ili bez nje, epigram koji je za dosadašnju predodžbu o Maruliću najnevjerojatniji našao se na samom kraju zbirke. Riječ je o četiri stiha posvećena Prijapu, antičkom božanstvu plodnosti i simbolu neograničene pohote (141). Kult toga boga, u čiju ikonografiju neizostavno pripada golemi falus, vuče podrijetlo iz Lampsaka na Helespontu. U Rimu se Prijap redovno javlja kao bog–zaštitnik vrtova, u kojima, zahvaljujući svojim anatomskim obilježjima, figurira kao djelotvorno strašilo. U jednom razdoblju rimske književnosti bilo je osobito popularno sastavljati pjesme u njegovu čast, kao stvarne ili fingirane natpise na njegovim kipovima. O takvu književnom afinitetu svjedoči zbirka od osamdeset listom vrlo opscenih epigrama, nastalih za Augustove vladavine, okupljenih u jedinstvenu zbirku u prvom stoljeću poslije Krista (*Priapea*).

Za čitaoce koji Marulića poznaju po njegovim moralističko–didaktičkim besteselerima krajnje je nevjerojatno da je on bilo kada, bilo kojim povodom, poželio osloviti upravo to božanstvo i književno se legitimirati upravo u takvoj žanrovskoj tradiciji. No pjesma *Ad Priapum* ne ostavlja traga nikakvoj sumnji. Riječ je o virtuoznom sastavku, s dosljedno provedenom dvoznačnošću, koji na površini govori o premještaju Prijapa iz vrta u dolinu, dok se u drugoj artikulaciji otkriva kao kratak, duhovit prilog dugotrajnoj antičkoj raspravi o prednostima i manama istospolne i raznospolne ljubavi. Alegorijski signal u tom naoko naivnom slijedu pitanja i odgovora jest *hortus* u drugom stihu, koji — baš kao grčko *kēpos* — metaforički zamjenjuje *pudenda muliebria*. Naoko prostodušno pitanje o promjeni prebivališta pretvara se tako u lascivan upit o promijenjenim erotskim sklonostima.⁵⁰

O tome kada je i zašto Marulić napisao svoj *Priapeum* vjerojatno nikad nećemo naći pouzdanih obavijesti. No povijest humanističke filologije nudi nam odgovor *kako* se to moglo zbiti. Dugo vremena *Priapea* su se tiskala zajedno s Vergilijevim djelima, počevši od rimske *editio princeps* 1469.⁵¹ Nema, zacijelo, sumnje da se i Marulić kao humanistički đak s visoko erotiziranim stihovima u počast boga iz Lampsaka upoznao upravo čitajući *Eneidu*, *Bukolike* i *Georgike* te da i taj epigram pripada među njegove pjesničke prvence. Ipak, neovisno o vremenu i motivima nastanka, uvrštavanje ovoga epigrama u Marulićeve zbirku, i to na tako istaknutom mjestu, upozorava nas na to da još nekoliko važnih pitanja čeka na odgovor. Kako su se uopće Marulićeve pjesme našle u rukopisu njegova epigrafskoga komentara? Tko ih je izabrao? Po kojem kriteriju?

⁴⁹ Usp. J. N. Adams, *The Latin Sexual Vocabulary*, London 1982, str. 19–20, i *Mart.* 11.78.6.

⁵⁰ Za pun kontekst metafore *hortus* usp. *Priapea: Poems for a Phallic God. Introduced, translated and edited, with notes and commentary by W. H. Parker*, London & Sydney 1988, str. 74.

⁵¹ Usp. W. H. Parker, *o. c.*, str. 53.

Unaprijed treba isključiti mogućnost da je Marulić sudjelovao bilo u kojem od tih poslova. Sve što znamo o vremenu dovršetka glasgowskoga kodeksa govori nam da on taj izbor nije mogao ni vidjeti, a nema sumnje da ga iz različitih razloga nikada ne bi odobrio. Tko je god to učinio, zacijelo je na zamisao došao potaknut istovjetnošću termina: natpisi (*epigrammata*) u prvom, najvažnijem dijelu rukopisa učinili su mu se dobrim povodom da se u dodatku zabilježe i autorova *epigrammata*. Da je u korijenu bila upravo takva, jednostavna pobuda, svjedoči i tekuća glava nad listovima *CIIIv–CXXIIv*.

Nema sumnje da je osoba koja je tako postupila vjerovala da na taj način iskazuje *hommage* Maruliću. Njezin identitet nije nam poznat, no možda bismo krug kandidata mogli suziti ako pokušamo odgonetnuti za koga je glasgowski kodeks zapravo pisan. To zacijelo nije predložak za tiskanje, iako je u njemu ispravljen dvostruki završetak i iako mu prethodi trostruko kazalo: arhetip koji se podastire za publiciranje ne ukrašava se tako raskošno niti se u nj uključuju tako raznorodni sastavci. Vjerujem da važnu indiciju krije osamdeset šesti list glasgowskoga rukopisa, na kojem se zatječu dvije intervencije posve različite od svih drugih na koje nailazimo u rukopisu. Na tom mjestu Marulić komentira natpis pronađen *in tabellis eneis intra Salonarum ruinas* i prema glasgowskom rukopisu kaže: *Has autem tabellas nunc tu, Dominice, dono a me habitas in deliciis habes (LXXXVI)*. U autografu se, međutim, na istom mjestu čita: *Has autem tabellas nunc tu, Dominice, dono tibi datas in deliciis habes (LVIIv)*. Da nije riječ ni o kakvu slučajnom brkanju zamjenica bjelodano se pokazuje nekoliko redaka niže u tekstu, gdje se ponovno razilaze autograf i glasgowski prijepis. U oxfordskom rukopisu čitamo: *...scripturam istam, quę de terrę puluere erruta et fato quodam tibi exhibita (LVIII)*, dok se u glasgowskom rukopisu ponovno jasno kaže da je setrni nalaznik bio Marulić: *...scripturam istam, quae de terrae puluer (!) erruta et fato quodam mihi exhibita (LXXXVIv)*. Zaslugu koju je Marulić u autografu očigledno samozatajno potisnuo, glasgowski mu kodeks dvaput u kratkom vremenu vraća. To zacijelo nije slučajno, kao što je izvan pameti da bi na tim mjestima *scriba* intervenirao na svoju ruku. Ispravak je mogao zahtijevati samo netko tko je dobro znao za Marulićevu ulogu kao darovatelja i tko je držao da bi bilo nezahvalno prešutjeti takvu gestu. Sve upućuje na nekoga iz obitelji Papalića. U tom svjetlu postaje jasnije i to zašto je na samom početku rukopisa, u posveti Dmini Papaliću, golom vlastitom imenu iz autografa u glasgowskom kodeksu dodano i prezime *Papalis* (Ms. Add. A. 25 I: Hunter 334 II). Po mnogim svojim osobinama, likovnoj opremljenosti, raskošnom uvezu, opetovanom obziru koji se iskazuje prema Maruliću, glasgowski kodeks najprirodnije se čita kao svojevrstan interni vodič uz Papalićevu epigrafsku zbirku.

Bez obzira na to je li gornji izvod točan ili nije, osoba koja je odlučila uvrstiti Marulićeve pjesme u rukopis djela o natpisima nije svoj posao obavila kao antologijski izbor. U glasgowskome kodeksu jedni uz druge stoje vrhunski, prosječni, pa i neki neuspjeli stihovi, a izostaju neki vrlo dobri epigrami poznati iz drugih izvora. Zbirka nije uspostavljena ni na kakvoj tematskoj okosnici, osim što je možda za Marulića upadljivo da su samo tri epigrama posvećena nabožnim

temama. Na dvadeset listova Hunterova rukopisa nema ni kronološkoga reda, jer se pjesme iz posljednjih dana života miješaju s verzifikacijskim vježbama iz rane mladosti. Čini se da je naručitelj rukopisa, a istodobno vjerojatni redaktor, uvrštavao sve pjesme koje su mu bile dostupne, i to onim redom kako su mu dolazile pod ruku. Barem u nekim slučajevima sam ih je morao naslovljavati, o čemu svjedoče evidentne pogreške u lemana i višestruka nepodudarnost njihove ortografije s ortografijom samih tekstova. I u tom segmentu glasgowski kodeks upućuje na to da je riječ o postupku redaktora koji iz pijeteta prikuplja i prijateljeva *paralipomena*, ne misleći pri tom nadilazi li taj posao njegovu filološku spremu i bi li za takav posao dobio autorovo odobrenje.

Treba se nadati da će buduće istraživanje rasvijetliti barem neke okolnosti nastanka glasgowskoga rukopisa. U ovom trenutku ne vidi se ni to kako bi valjalo riješiti još jednu zagonetku povezanu s Hunterovim rukopisom, a to je pojavljivanje kratke Marulićeve poslanice Frani Božičeviću (137) u zbirci Božičevićevih pjesama, pod njegovim autorskim imenom i s izmijenjenim adresatom.⁵² No najvažniji zaključci već se sada mogu formulirati. Marulićeve ljubavne stihove ne treba, dakako, naivno čitati kao autobiografske dokumente, ali sama činjenica što se htio ogledati u tradiciji erotske poezije ima goleme implikacije za interpretaciju cijeloga njegova opusa. Glasgowskim kodeksom njegova humanistička fizionomija dobiva crtu koja se ne može previdjeti; tim pjesmama Marulić se zauvijek otimlje jednostranom tumačenju koje u njemu želi vidjeti samo velikog moralista i dokazana rodoljuba. U kakvoj se god književnokritičkoj optici budu procjenjivali glasgowski stihovi, nemoguće ih je otpisati kao *iuvenilia* koja nemaju nikakva odraza na njegovo potonje pisanje, jer je Marulić te svoje mladenačke stihove svjesno ili nesvjesno rabio i u takvim uzvišenim tekstovima kao što je *Davidijada*, i u tako ozbiljnim zgodama kao što je čestitka Klementu VII, koju je sastavljao u posljednjim danima života. Napokon, nalaz iz Škotske rehabilitira svjedoka čijoj se riječi prečesto nije vjerovalo, ponekad bez ikakva valjana povoda. Marulićev prijatelj i biograf Frane Božičević odsudnu je mijenu u njegovu životu vidio u smrti brata Šimuna: *usque ad obitum Simeonis fratris carissimi tangebatur illum vestimentorum cura nobilior: fragilitatis humanae credo*

⁵² Usp. bilj. 33. Najlakše rješenje: optužiti Božičevića za plagijat, nije uvjerljivo ne samo zbog njegova višestruko dokazana poštovanja prema Maruliću već i zato što bi takav postupak imao smisla jedino kad novi adresat, Frane Martinčić — koji je i sam pripadao istom prijateljskom krugu — a s njim ni ostali potencijalni čitaoci, ne bi mogli otkriti pravo podrijetlo pjesme. To bi značilo da bi Božičević morao imati ekskluzivni pristup tom dijelu Marulićeve ostavštine, a to opovrgava glasgowski kodeks. Odnos Božičevića i Marulića tema je koja i inače zaslužuje da joj se posveti posebna prigoda, pogotovu sad kad se otkrićem Hunterova rukopisa pokazuje da su obojica pisala pjesme o istim događajima i u svojim stihovima spominjala iste osobe. Usp. npr. Božičevićev epitaf Jerolimu Srići (u Marulića Jerolim Lukarić): M a r k o v i ć, o. c., str. 112–113; ciklus pjesama u kojima se slavi Domenico Malipiero, *ibid.* str. 56–59 i 63–70; pjesmu knezu Zuan Battisti da Molino, *ibid.* str. 55–56 itd.

*recordatione ad divina animum hinc penitus errexit.*⁵³ Ta Božičevićeva tvrdnja jasan je datacijski signal za one stihove u glasgowskom rukopisu u kojima se očituje visoka privrženost ovozemaljskim vrednotama. Ako se bilo što može prigovoriti Božičeviću, to je da u svojem životopisu iz obzira prema mrtvom prijatelju nije rekao svu istinu: stihovi iz Glasgowa pokazuju da za mladoga Marulića lijepo odijevanje nije bila jedina *cura nobilior*.

⁵³ Usp. M. M a r k o v i ć, »Poetae Latini Dalmatae inediti«, *Živa antika*, 2 (1952), str. 293.